

सुभाषित व्याकरण - १८

Subhashit Grammar - 18

Compiler: Kishore Nayak
Editor: Padmakar Gangatirkar

सोमवार माघ शुक्ल सप्तमी १९४३, प्लव संवत्सर

**राजा राष्ट्रकृतं पापं राज्ञः पापं पुरोहितः।
भर्ता च स्त्रीकृतं पापं शिष्यपापं गुरुस्तथा॥१६५॥** -चाणक्यनीतिदर्पण ६.९

राजा राष्ट्रकृतम् पापम्, पुरोहितः राज्ञः (कृतम्) पापम्, भर्ता च स्त्रीकृतम् पापम् तथा शिष्यपापम् गुरुः (वक्तव्यः भवति) ॥

The King is responsible for a sin committed by his country. The family-priest (advisor) is accountable for a sin committed by his King. The husband is responsible for a sin committed by his wife. The teacher (master) is accountable for a sin committed by his student.

राजा (राजन)- King, पुरोहितः- family-priest, advisor, भर्ता (भर्तु)- husband & गुरुः- teacher, elder, father- all in पु. लि. प्र. वि. ए. व., राष्ट्रकृतम्- committed by a country- राष्ट्र- country, nation, कृतम्- done, made (कृत- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make)- राष्ट्रेण कृतम्- राष्ट्रकृतम्- तृ. तत्पुरुष स., पापम्- sin, crime, स्त्रीकृतम्- committed by a wife- स्त्री- wife, woman- स्त्रिया कृतम्- स्त्रीकृतम्- तृ. तत्पुरुष स. & शिष्यपापम्- sin or crime of a pupil/ student- शिष्य- pupil/ student- शिष्यस्य पापम्- शिष्यपापम्- ष. तत्पुरुष स.- all in न. लि. द्वि. वि. ए. व., राज्ञः- पु. लि. ष. वि. ए. व. of राजन्- King, च- and, तथा- अव्यय- and, like that, in that manner.

**अभिमानो धनं येषां चिरं जीवन्ति ते जनाः।
अभिमानविहीनानां किं धनेन किमायुषा॥१६६॥**

येषाम् अभिमानम् धनम् (अस्ति), ते जनाः चिरम् जीवन्ति । अभिमानविहीनानाम् (जनानाम्) किम् धनेन? किम् आयुषा?

Those with self-esteem as their wealth, live for a long time. For those without self-respect, what is the use of wealth and what is the use of long life?

जनाः & ते- both in पु. लि. प्र. वि. ब. व. of जन- people & तद्- he, येषाम् & अभिमानविहीनानाम्- पु. लि. ष. वि. ब. व. of यद्- & अभिमानविहीन- one who is not having self-esteem- अभिमान- self-esteem, विहीन- devoid of, without- क. भू. धा. वि. of वि+ हा- (हा-जहाति- २ ग. प. प. to leave, abandon)- अभिमानेन विहीनः - अभिमानविहीनः -तृ. तत्पुरुष स., अभिमानम्- self-esteem or respect, धनम्- wealth & चिरम्- adjctv- long, lasting long- all in न. लि. प्र. वि. ए. व., जीवन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of जीव्- जीवति १ ग. प. प. to live, to survive, धनेन & आयुषा- न. लिं. तृ. वि. ए. व. of धनम्- money wealth & आयुस्- life, duration of life, किम्- अव्यय- a particle of interrogation- what, what use

**उपकर्तुं प्रियं वक्तुं कर्तुं स्नेहमनुत्तमं।
सज्जनानां स्वभावोऽयं केनेन्दुः शिशिरीकृतः ॥१६७॥**

उपकर्तुम्, प्रियम् वक्तुम्, अनुत्तमम् स्नेहम् कर्तुम् अयम् सज्जनानाम् स्वभावः, केन इन्दुः शिशिरीकृतः (अस्ति) ॥

Helping others, talking pleasantly and extending best friendship is the nature of the virtuous people, like the cool and refreshing Moon.

कर्तुम्- to do, make, उपकर्तुम्- to oblige, help, वक्तुम्- to say, talk- all are हेत्वार्थ तुमन्त धा. सा. अव्यय of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. प. प. to do & उप+ कृ- to oblige, help & वच्- वक्ति -२ ग. प. प. to speak, say, प्रियम्, अनुत्तमम् & स्नेहम्- all in न. लि. द्वि. वि. ए. व. of प्रिय- loving, pleasing, अनुत्तम- adjctv- (अन्+ उत्तम)- having no superior, unsurpassed, the best- नज् तत्पुरुष स. & स्नेह- friendship, स्वभावः, अयम्, इन्दुः & शिशिरीकृतः- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of स्वभाव- nature, quality, habit, इदम्- this it, इन्दु- the Moon, शिशिरीकृतः- made cool, made pleasant- क. भू. धा. वि. of शिशिरीकृ- च्छि प्रत्यय +कृ- ८ ग. उ. प.-to signify something that was not before. शिशिर-adjctv- cool, spring season), सज्जनानाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of सज्जन- virtuous or noble person- सत्- virtuous or noble & जन- person- सत् जनः- कर्मधारय स., केन- by whom- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of किम्-who

**पुत्रीति जाता महतीह चिंता
कस्मै प्रदेयेति महान्वितर्कः।
दत्वा सुखं प्राप्स्यति वा न वेति
कन्यापितृत्वं खलु नाम कष्टम् ॥१६८॥** - पञ्चतंत्र, मित्रभेद

पुत्री इति जाता, महती इह चिंता (भवति)। कस्मै प्रदेया इति महान् वितर्कः (भवति)। दत्वा सुखम् प्राप्स्यति वा न वा इति (चिंता भवति)। कन्या- पितृत्वम् खलु नाम कष्टम् (अस्ति)॥

The birth of a girl is worrisome (for the parents). (First they deliberate) extensively regarding to whom she is to be given away in marriage. (Then they worry) whether she will be happy or not (in her matrimonial home.) Parenting a daughter is indeed really a difficult task.

पुत्री- daughter, महती (महत)- great, big- both, जाता- born, taken birth -(जात- क. भू. धा. वि. of जन्-जायते ४ ग. आ. प. to be born), प्रदेया- to be given away - (प्रदेय- also प्रदातव्य & प्रदानीय- कर्मणि वि. धा. वि. of प्र+ दा- यच्छति १ ग. प. प. to give) & चिंता- worry, problem- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., कस्मै- to whom- पु. लिं. च. वि. ए. व. of किम्- who, महान् &

वितर्कः -both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of महत्- great, big & वितर्क- argument, deliberation, discussion, दत्ता- after giving- पू. का. वा. त्वान्त धा. सा. अव्यय of दा-यच्छति १ ग. प. प. & ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give, सुखम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of सुख- happiness, joy, प्राप्त्यति- द्वि. /सामान्य भविष्य त्. पु. ए. व. of प्र+ आप्- to get- (आप्- आपोति ५ ग. प. प. to get, कन्यापितृत्वम्- Parenting a girl child- कन्या- daughter, पितृत्वम्- parenthood- पितृ- father, त्वम्- suffix implies possession, quality- कन्यायाः पितृत्वम्- कन्यापितृत्वम्-ष. तत्पुरुष स. & कष्टम्- problem, difficulty, trouble- both in- न. लिं. प्र. वि. ए. व., नाम- called, named, truly, इति-thus, as, इह- here, in this place, वा- or, न वा- or not, खलु- indeed, surely-all are अव्यय

**धान्यसंग्रहशीलत्वं वत्सपोषः स्वयंकृषी।
प्रधानसेवामाधुर्यं पञ्चभिर्वर्धते कुलम् ॥१६९॥**

धान्यसंग्रहशीलत्वम्, वत्सपोषः स्वयंकृषी, प्रधानसेवामाधुर्यम् (एतैः) पञ्चभिः कुलम् वर्धते।

Keeping stock of grains, possessing good character/disposition, protection of calves, cultivation of land oneself and taking pleasure in serving elders with these five habits one's family prospers.

धान्यसंग्रहशीलत्वम्- Keeping stock of grains and possessing good character/disposition- धान्य- grain, संग्रह- collection- धान्यस्य संग्रहम्- धान्यसंग्रहम्- ष. तत्पुरुष स., शीलत्वम्- possessing good character/disposition- शील- character/disposition, त्व- suffix implies possession, धान्यसंग्रहम् च शीलत्वम् च- धान्यसंग्रहशीलत्वम्- द्वंद्व स., वत्सपोषः- protection of calves- वत्स- calf, young of an animal, पोषः- nourishing, supporting- वत्सस्य पोषः- ष. तत्पुरुष स., स्वयंकृषी- cultivation of land oneself- स्वयम्-अव्यय- oneself, in one's own person, कृषिः- स्त्री. लिं.- agriculture, ploughing- कृष् -६ उप कृषति-ते-To plough, स्वयं कृषति इति स्वयंकृषी - स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. प्रधानसेवामाधुर्यम्- taking pleasure in serving elders- प्रधान- chief, elder, senior, सेवा- स्त्री. लिं.- service, attending, माधुर्यम्- pleasantness, sweetness- प्रधानस्य सेवा- प्रधानसेवा & प्रधानसेवायाः माधुर्यम्- प्रधानसेवामाधुर्यम्- both- ष. तत्पुरुष स., पञ्चभिः- त्. वि. ब. व. of पञ्चन्- five, कुलम्- family, race- न. लिं. प्र. वि. ए. व., वर्धते-वर्त. त्. पु. ए. व. of वृद्ध- १ ग. आ. प. to grow, increase, prosper.

**वहिस्तस्य जलायते जलनिधिः कुल्यायते तत्क्षणात्
मेरुः स्वल्पशिलायते मृगपतिः सद्यः कुरज्ञायते।
व्यालो माल्यगुणायते विषरसः पीयूषवर्षायिते
यस्याङ्गे अखिललोकवल्लभतरं शीलं समुन्मीलति ॥१७०॥ -भर्तुर्हरी- १०८**

यस्य अङ्गे अखिललोकवल्लभतरम् शीलम् समुन्मीलति, तस्य वह्निः जलायते, जलनिधिः कुल्यायते, मेरुः तत्क्षणात् स्वल्पशिलायते, मृगपतिः सद्यः कुरञ्जायते, व्यालः माल्यगुणायते (तथा) विषरसः पीयूषवर्षायिते ॥

For the person in whose body, a moral character, appreciated by the entire world, is fully developed, the fire turns to water, the ocean turns in to pond immediately, the (mighty mountain) Meru appears as a small rock, the lord of animals (lion) instantly turns to a deer, a vicious snake becomes a garland thread and a poisonous drink turns into a shower of nectar.

यस्य- whose & तस्य- his- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्- who & तद्- he, अङ्गे- न. लिं. स. वि. ए. व. of अङ्गं- body, an attributive or secondary part, अखिललोकवल्लभतरम्- that which is loved or appreciated by entire world- अखिल- entire, लोक- world, वल्लभ- dear, loving, तरम्- a suffix implying comparative degree- अखिलम् लोकम्- अखिललोकम्- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स., अखिललोके वल्लभतरम् यद् तद्- अखिललोकवल्लभतरम्- बहुव्रीही स. & शीलम्- character, nature, disposition- both न. लिं. प्र. वि. ए. व., वह्निः- fire, जलनिधिः- ocean- जल- water, निधि- source- जलस्य निधिः- ष. तत्पुरुष स., मेरुः- name of a mighty mountain, मृगपतिः- lion- मृग- animal, पतिः- master, lord- मृगाणां पतिः- ष. तत्पुरुष स, व्यालः- vicious snake, beast & विषरसः- poisonous drink- विष- poison, रसः- juice, drink, विषः इव रसः- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स. - all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., समुन्मीलति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of सं+ उद्+ मील्- to fully develop, to appear dominantly- (मील्- मीलति १ ग. प. प. to close, fade), जलायते- converts into water-(जल- water), कुल्यायते- becomes a small stream- (कुल्या- canal, stream), स्वल्पशिलायते- becomes a small rock- स्वल्प- little, शिला- rock, stone, स्वल्पा शिला- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स.), कुरञ्जायते- becomes a deer -(कुरञ्जा- deer), माल्यगुणायते- becomes a thread of garland- (माला- garland, माल्य- belonging to a garland, गुण- thread, rope - मालायाः गुणः- माल्यगुणः- ष. तत्पुरुष स.) & पीयूषवर्षायिते- turns into a shower of nectar- (पीयूष- nectar, वर्षा- rain, shower- पीयूषस्य वर्षा- पीयूषवर्षा- ष. तत्पुरुष स.)- all in वर्त. तृ. पु. ए. व. of respective नाम सा. धातु- १० ग. आ. प., तत्क्षणात्- पं. वि. ए. व. of तत्क्षण- in a moment, instantly, forthwith, सद्यः (सद्यस)- अव्यय- instantly, forthwith जलायते, कुल्यायते, माल्यगुणायते, पीयूषवर्षायिते, कुरञ्जायते, स्वल्पशिलायते - All नाम सा. धातु.

**पञ्चाग्रयो मनुष्येण परिचर्याः प्रयत्नतः।
पिता माताऽग्निरात्मा च गुरुश्च भरतर्षभ ॥१७१॥** -महाभा.- विदुर नीति

भरतर्षभ, मनुष्येण पिता, माता, अग्निः, आत्मा च गुरुः च (एते) पञ्चाग्रयः प्रयत्नतः परिचर्याः (भूयन्ते) ॥

Oh, Great King of Bhaarat, every man should worship with great effort (regularly) the five gods, namely father, mother, agnikund, one's own soul (self) and teacher.

भरतर्षभ- Title of Dhritarashtra- **ऋषभ-** pioneer, most excellent- **भरतकुलेषु ऋषभः-** स. तत्पुरुष स.- पु. लिं. सं. वि. ए. व., मनुष्येण- by a man, an individual- पु. लिं. तृ. वि. ए. व., पिता (पितृ)- father, अग्निः- fire, आत्मा- soul, self & गुरुः- teacher, elder - all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., माता (मातृ)- mother- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., च- and, पञ्चाग्रयः & परिचर्याः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of - पञ्चाग्रि- five kinds fires, here as god (पञ्चन्- five, अग्नि-fire- पञ्चानाम् अग्नीनाम् समाहारः- पञ्चाग्रि - द्विगु स.) & परिचर्य- to be served, worshiped, adored- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of परि+चर्- परिचरति- (चर्- चरति १ ग. प. प. to walk, move), प्रयत्नतः (प्रयत्नतस्)- by effort- (प्रयत्न- effort, endeavourance, perserverance- तः or तस् suffix implies by, from, with).

वृत्तं यत्नेन संरक्षेद्वित्तमायाति याति च।

अक्षीणो वित्ततः क्षीणो वृत्ततस्तु हतो हतो ॥१७२॥ - महाभा- विदुरनीति

(मनुष्यः) वृत्तम् यत्नेन संरक्षेद्। वित्तम् आयाति याति च। वित्ततः क्षीणः (खलु) अक्षीणः (भवति) । वृत्ततः हतः तु हतः (एव भवति) ॥

One should protect his or her character with great efforts. The wealth may come or go away. If one loses wealth, he is not powerless, but if one loses his character, he is destroyed.

वृत्तम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of वृत्त- character, behaviour- क. भू. धा. वि. of वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to be, to behave, conduct, यत्नेन- तृ. वि. ए. व. of यत्- effort, attempt, endeavour, संरक्षेत्- to be protected, preserved- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of सं+ रक्ष्- (रक्ष- रक्षति १ ग. प. प. to guard, take care), वित्तम्- money, wealth- न. लिं. प्र. वि. ए. व., आयाति- comes, arrives & याति- goes वर्त. तृ. पु. ए. व. of आ+ या & या- २ ग. प. प. ,च- and, वित्ततः-by wealth- वित्त- wealth, money, तः (तस्)- suffix implies 'by', 'from', 'towards', क्षीणः- weak, devoid of, without, न क्षीणः -अक्षीणः- नज् तत्पुरुष स.- not weak (क्षीण- क. भू. धा. वि. of क्षि- क्षयति-ते १ ग. उ. प. to diminish, reduce), हतः- killed, destroyed, stricken- क. भू. धा. वि. of हन्-हन्ति २ ग. प. प. to kill, strike- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., तु- अव्यय- but, on the other hand

लक्ष्मीर्यत्र निकेतने विलसति प्राज्या समृद्धा स्थिरा

बन्धूनां सुहृदां च तत्र निवहो बोभूयते सर्वदा।

नाहानं न निमन्त्रणं च धनिना कर्तव्यमत्र स्वयं

बन्धुत्वं परिकल्प्य गेहमभितस्तिष्ठन्त्यसंख्या जनाः ॥१७३ ॥

यत्र निकेतने प्राज्या समृद्धा स्थिरा लक्ष्मीः विलसति, तत्र बन्धूनाम् सुहृदाम् च निवहः सर्वदा बोभूयते। अत्र धनिना न आह्वानम् न निमन्त्रणम् च कर्तव्यम् (भवति) । असंख्याः जनाः स्वयम् बन्धुत्वम् परिकल्प्य, गेहम् अभितः तिष्ठन्ति ॥

We always see the presence of large number of relatives and friends in a house where abundant, thriving and steady wealth shines everywhere. Here, the rich are not required to request them to come or send an invitation. Large numbers of people, on their own accord, invent some relationship (with the rich) and then always surround the house!

निकेतने- न. लिं. स. वि. ए. व. of निकेतन- house, mansion, प्राज्या, समृद्धा & स्थिरा- all adjctvs- प्राज्य- abundant, plentiful, समृद्ध- prosperous, thriving- क. भू. धा. वि. of सं+ क्रध्- (क्रध्- क्रध्यति ४ ग. & क्रध्नोति ५ ग. प. प. to grow, flourish & स्थिर- stable, steady, firm & लक्ष्मीः- wealth- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., विलसति - वर्त. तृ. पु. ए. व. of वि+ लस्- to shine, glitter- (लस्- लसति १ ग. प. प. to appear) & बोभूयते- (desiderative)- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to exist, happen, बन्धूनाम् & सुहृदाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of बन्धु- brother, relative & सुहृद्- friend, well-wisher, च- and, निवहः- collection, assembly- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., धनिना- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of धनिन्- one who is wealthy, rich, न- no, not, आह्वानम्, निमत्रणम्, कर्तव्यम्, बन्धुत्वम् & गेहम्- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of आह्वान- calling, appeal, summons, निमन्त्रण- invitation, कर्तव्य (also करणीय, कार्य & कृत्य)- to be done, required- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, बन्धुत्व- relationship- (बन्धु- relative, brother & त्व- suffix implies quality, nature & गेह- house, abode, परिकल्प्य- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of परि+ क्लृप्- to invent, decide, contrive- (क्लृप्- क्लृपते- १ ग. आ. प. to become, to furnish with) असंख्याः & जनाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of असंख्य- many, uncountable - संख्य- countable- न. संख्य- असंख्य- नन् तत्पुरुष स. & जन- people, तिष्ठन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stay, stand, यत्र-where, तत्र- there, अत्र- here, स्वयम्- of one's own, by oneself, अभितः (अभितस)- around, nearby, towards, सर्वदा-always, at all times - all अव्यय

,
आकृश्यमानो नाक्रोशेन्मन्युरेव तितिक्षतः।
आक्रोष्टारं निर्दहति सुकृतं चास्य विन्दति ॥१७४॥ महाभा. विदुरनीति-१. ८१.१४-१५

आकृश्यमानः न आक्रोशेत्। (आकृश्यमानस्य) तितिक्षतः मन्युः एव आक्रोष्टारम् निर्दहति। (सः) अस्य (आक्रोष्टारस्य) सुकृतम् च विन्दति ॥

An abused person should not scold the abuser. By holding the anger patiently, the ordeal destroys the abuser. (And then,) the abuser's creditof his meritorious acts, (if any) gets transferred to the abused.

आकृश्यमानः- One who is getting abused, scolded- कर्मणि वर्त. का वा. धा. सा. वि. of आ+ क्रुश्- आकृश्यते- to abuse, scold -(क्रुश्- क्रोशति १ ग. प. प. to cry, lament, mourn) & मन्युः- anger, wrath, rage, - both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., न- no, not, आक्रोशेत्- विध्यर्थं तु. पु. ए. व. of आ+ क्रुश्- see above, तितिक्षतः- one who is enduring, patiently bearing & अस्य- his -पु. लिं. ष. वि. ए. व. of तितिक्षत्- - (वर्त. का वा. धा. सा. वि. of तिंज्- तितिक्षते- १ ग. आ. प. प. to ensure, put up with) & इदम्- he, आक्रोष्टरम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of आक्रोष्टर- abuser, reviler, निर्दहति & विन्दति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of निस्+ दह्- to torment, destroy- (दह्- दहति- १ ग. प. प. to burn) & विद्- ६ ग. प. प. to get, discover, find, सुकृतम्- पु/न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of -सुकृत- good deed, meritorious act- सु- अव्यय- prefix implies: good, beautiful, well- कृत- doing, deed, act- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. प., एव- अव्यय- alone, only, just, च-and

**नास्त्येवात्र सुवस्तु यत्र कविभिः प्रलैरनास्वादितं
पिष्टस्यैव च पेषणे सहृदया उद्विग्रतां प्राप्नुयुः।
तस्मात्रैव करोमि काव्यमिति चेदस्त्येव वस्तु
स्फुटं द्रष्टव्यं कविना चराचरमयो लोको विचित्रोऽदभुतः॥१७५॥**

अत्र यत् सुवस्तु प्रलैः कविभिः न अनास्वादितम्, (तत्) न अस्ति एव । पिष्टस्य एव च पेषणे सहृदयाः उद्विग्रताम् प्राप्नुयुः; तस्मात् काव्यम् न एव करोमि इति चेद्, वस्तु स्फुटम् अस्ति एव। कविना चराचरमयः विचित्रः अदभुतः लोकः द्रष्टव्यम् (भूयते) ॥

There is really no interesting topic here which has not been yet considered by former poets. Writing again on the matter already considered, is like grinding the already ground things. It will not be appreciated by the learned people. Hence, he will not write that poetry. It is already manifested. A poet needs to observe various wonderful things in the world, comprised of moveable and immovable objects.

न- no, not, अस्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्-२ ग. प. प. to be, to exist, सुवस्तु- good object, matter- शोभनम् वस्तु- समा. प्रादितत्पुरुष स., यद् - which, अनास्वादितम्- not tasted, not experienced, enjoyed- अन् आस्वादितम्- नञ् तत्पुरुष स.- आस्वादित- प्रयोचक क. भू. धा वि. of आ+ स्वद्- आस्वादयति - ते- (स्वद्- स्वदते १ ग. आ. प. to taste, relish, please), वस्तु- object, matter, स्फुटम्- manifested, displayed, distinctly visible & द्रष्टव्यम् (also दर्शनीय & दृश्य)- to be seen, observed- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of दृश्- पश्यति १ ग. प. प. to see, observe- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., कविभिः & प्रलैः -both in- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of कवि- poet, writer, learned & प्रल- former, traditional, old, पिष्टस्य- न. लिं. ष. वि. ए. व. of पिष्ट- ground, powdered, crushed- क. भू. धा वि. of पिष्- पिनस्ति ७ ग. प. प. to grind, crush, पेषणे- स. वि. ए. व. of पेषण- grinding, crushing, सहृदयाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सहृदय- learned,

critic, one with taste, उद्विग्नताम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of उद्विग्नता- disappointment, grief- उद्विग्न- afflicted- क. भू. धा. वि. of उद्+ विज्- (विज्- विजते ६ ग. आ. प. & विनक्ति ७ ग. प. प. to tremble, fear, to be agitated, प्राप्नुयुः- परोक्ष भूत तृ. पु. ब. व. of प्र+ आप्- to feel, get- (आप्- आपोति ५ ग. प. प. to get, receive), तस्मात्- that's why- पं. वि. ए. व. of तद्- that, काव्यम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of काव्य- poem, poetry, करोमि- वर्त. प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, कविना- - पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of कवि- poet, चराचरमयः- full of mobile and immobile beings- चर- mobile, moveable, अचर- immovable मयः- full of, comprising of- चरम् च अचरम् च- चराचरम्- चराचरः मयः यः सः- चराचरमयः- बहुत्रीही स., विचित्रः- adjctv- strange, wonderful, अद्भुतः- adjctv- marvellous, astonishing, लोकः- world- all in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., इति- thus, namely, चेद्- if, in case, एव- just, only, mere, अत्र- here, च- and - all अव्यय

एकस्यैव हि वस्तुनो बहुविधा शक्या बुधैर्वर्णना

चन्द्रः सर्वयुगे समोऽपि शतधा निर्वर्णितः सूरिभिः।
पूर्वेषां वचनं निरीक्ष्य कविना कृत्वा नवां चिन्तनां
ज्ञातं वस्तु नवीनरूपविशदं प्रस्तूयतां सुन्दरम्॥१७६॥

बुधैः एकस्य एव हि वस्तुनः बहुविधा वर्णना शक्या (भूयते)। चन्द्रः सर्वयुगे समः अपि सूरिभिः शतधा निर्वर्णितः (वर्तते)। कविना पूर्वेषाम् (लेखकानाम्) वचनम् निरीक्ष्य, नवाम् चिन्तनाम् कृत्वा, ज्ञातम् नवीनरूपविशदम् सुन्दरम् वस्तु प्रस्तूयताम्।

It is possible to describe a single object in various ways by the learned persons. The Moon is the same all the time but wise poets have described it in hundreds of ways. A poet should present it a new, clean and beautiful format, after observing works of earlier writers and after conceiving new realized ideas.

बुधैः & सूरिभिः- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of बुध- learned, wise & सूरि- wise man, sage, एकस्य & वस्तुनः- ष. वि. ए. व. of एक- पु/न. लिं.- one, single & वस्तु- न. लिं.- object, article, matter, बहुविधा- many ways, various forms- बहु- adjctv- many, multi, very & विधा- mode, manner- बह्वी विधा- समा. प्रादितत्पुरुष स., वर्णना- description, presentation & शक्या- possible- (शक्य- also शक्तव्य & शक्नीय- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of शक्- शक्नोति ५ ग. प. प. to be able, competent)- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., चन्द्रः- moon, समः- adjctv- same, identical & निर्वर्णितः -described, presented- (निर्वर्णित- क. भू. धा. वि. of निस्+ वर्ण्- to behold, वर्ण्- वर्णयति- ते- to describe, depict, write)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सर्वयुगे- न. लिं. स. वि. ए. व. of सर्वयुग- all times- सर्व- all, every, युग- period, age of the world- सर्वम् युगम्- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स., कविना- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of कवि- poet, writer, learned, नवाम् & चिन्तनाम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of नवा- new, fresh & चिन्तना- thought,

idea, वचनम्- talk, saying, thought, ज्ञातम्- learnt, understood- (ज्ञात- क. भू. धा. वि. of ज्ञा-
जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand), नवीनरूपविशदम्- revealing the new
vista (appearance)- नवीन- new, fresh, रूप- form, essence, appearance, विशदम्-
manifest, clean, pure- नवीनम् रूपम् & नवीनरूपम् विशदम्- नवीनरूपविशदम्-
both विशेषणोभयपद कर्मधारय स., सुन्दरम्- beautiful, pleasing, वस्तु- matter, object- all in
न. लिं. द्वि. वि. ए. व., निरीक्ष्य- after observing, studying- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of
कृ- करोति- कुरुते- ८ ग. उ. प. to do, make, प्रस्तूयताम्- आज्ञार्थं तृ. पु. ए. व. of प्र+ स्तु- to
produce, present- (स्तु- स्तौति- स्तुते-स्तुवीते २ ग. उ. प. to praise extol), एव- just,
only, alone, हि- surely, indeed, अपि- also, even & शतधा- a hundred times- all अव्ययs

**नाक्रोशी स्यात्रवमानी परस्य
मित्रद्रोही नोत नीचोपसेवी।
न चाभिमानी न च हीनवृत्तो
रूक्षां वाचं रुशतीं वर्जयीत ॥१७७॥ -महाभा- विदुरनीति २७७. ३६.६**

(मनुष्यः) न आक्रोशी, न परस्य अवमानी, न उत मित्रद्रोही, नीचोपसेवी, न च अभिमानी, न च
हीनवृत्तः स्यात्। (सः) रूक्षाम् रुशतीम् वाचम् वर्जयीत॥

A person should not abuse or insult others nor should he betray a friend. He should not serve mean people, nor be arrogant and not be low character. He should avoid use of harsh and rude words.

आक्रोशी, अवमानी, मित्रद्रोही, नीचोपसेवी, अभिमानी & हीनवृत्तः- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of
आक्रोशिन्- abuser, reviler (आ+ क्रुश्- १ ग. प. प. to abuse) अवमानिन्- one who insults,
humiliates (अव+ मन्- ४&८ ग. आ. प. to slight), मित्रद्रोहिन्- one who cheats or treacherous
to a friend- मित्र- friend, द्रोह- treachery, cheating- मित्रस्य द्रोहिन्- ष. तत्पुरुष स. or मित्रे
द्रुह्यति इति- उपपद तत्पुरुष स. (द्रुह्-४ ग. आ. प. to best hatred), नीचोपसेविन्- one who
serves mean or worthless person- नीच- mean or worthless person, उपसेविन्- servant, नीचं
उपसेवति इति -उपपद तत्पुरुष स. (उप+ सेव्- १ ग. आ. प. to serve), अभिमानिन्- proud,
arrogant (अभि+ मन्- ४&८ ग. to be proud) & हीनवृत्त- one with degradable or low
character- हीन- devoid of, low- क. भू. धा. वि. of हा-जहाति २ ग. प. प. to leave, abandon,
वृत्त- character, behaviour- क. भू. धा. वि. of वृत्-वर्तते १ आ. प. to be, to behave, conduct-
हीनः वृत्तः यस्य सः - बहुव्रीही स., परस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of पर- other, न- no not, उत-
अव्यय- particle implying alternative, doubt, न उत-nor, च-and, रूक्षाम्, रुशतीम् & वाचम्-
स्ती. लिं. द्वि. वि. ए. व. of रूक्ष- adjctv- hurtful, harsh, रुशत्- adjctv- displeasing,
disagreeable, rude & वाचम्- talk, words, स्यात् -& वर्जयीत (???) (आ. प.)- both विधर्थं तृ.

पु. ए. व. of अस्-अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist & वृज्- वर्जयति-ते १० ग. उ. प. to shun, avoid, abandon वर्जयीत--> वर्जयिता ?

विप्रयोर्विप्रवहन्योश्च दम्पत्योः स्वामिभृत्ययोः ।

अन्तरेण न गन्तव्यं हलस्य वृषभस्य च ॥१७८॥- चाणक्यनीतिर्दर्पण अ. ७ श्लोक ५

विप्रयोः, विप्रवहन्योः च दम्पत्योः, स्वामिभृत्ययोः, हलस्य वृषभस्य च अन्तरेण न गन्तव्यम्॥

One should not go in between two priests (Brahmins), between priest and the fire, in between a couple (husband and wife), between the Master and servant and between a plough and bullock

विप्रयोः, विप्रवहन्योः दम्पत्योः, स्वामिभृत्ययोः:- all in पु. लिं. ष. वि. द्वि. व. of विप्र- a priest, brahmin, विप्रवहि- a priest and fire- विप्रः च वह्निः च - द्वंद्व स., दम्पती- (पु. लिं. द्वि. व.)- a couple, husband and wife, स्वामिभृत्य- Master and servant- स्वामिः च भृत्यः च -द्वंद्व स., हलस्य & वृषभस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of हल- a plough & वृषभ- bullock, ox, च- and, अन्तरेण- तृ. वि. ए. व. of अन्तर- between, difference, न- no, not, गन्तव्यम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of गन्तव्य- (also गमनीय & गम्य)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go, move

King Bhoja once saw the queen talking to Kavi Magha and tried to overhear them. Queen noticed him and said 'Come in, Stupid! The King got upset but did not understand what stupidity he committed. Next morning in the court, he welcomed every one saying, 'Come in, Stupid'. None could dare question the King. When Magha entered and got this welcome, he responded,

**खादन्न गच्छामि हसन्न जल्पे गतं न शोचामि कृतं न मन्ये।
द्वाभ्यां तृतीयो न भवामि राजन्/ किं कारणं भोज, भवामि मूर्खः ॥**

"I do not eat while walking, I do not laugh while talking, I do not regret which is lost, I am not arrogant about my accomplishments, and I do not interfere when two are talking. How do I become a stupid?"

The King got the message as to why the queen dared call him stupid!

**अरुन्तुदं परुषं रूक्षवाचं, वाक्कण्टकैर्वितुदन्तं मनुष्यान्।
विद्यादलक्ष्मीकतमं जनानां, मुखे निबद्धां निर्झिति वै वहन्तम् ॥१७९॥** - महाभा-विदुरनीति

जनानाम् (मध्ये), (य:) अरुन्तुदम्, परुषम्, रूक्षवाचम्, वाक्कण्टकैः मनुष्यान् वितुदन्तम्, मुखे निबद्धाम् निर्झतिम् वै वहन्तम् (करोति, स:) अलक्ष्मीकतमम् विद्यात्॥

Among the people, the person who torments others with harsh, hurtful, thorny words, and always inflicts wounds with his mouth full of destructive words, should be considered a person of worst evil fortune.

अरुन्तुदम्, परुषम्, वितुदन्तम्, रूक्षवाचम्, वहन्तम्, जनम् & अलक्ष्मीकतमम् -all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अरुन्तुद- adjctv- inflicting wounds, परुष- harsh, abusive, वितुदन्- tormenting, hurting- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of वि+ तुद्- (तुद्- तुदति ६ ग. प. प. to strike, hit), रूक्षवाच्- cruel toungh, harsh talk- रूक्ष- harsh, arid, harsh, वाच्- talk- रूक्षा वाक् यस्य सः- रूक्षवाच्- बहुत्रीही स., वहन्- carrying, possessing- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of वह्- वहति-ते १ ग. उ. प. to carry, bear, जन- person & अलक्ष्मीकतम- the poorest, of most evil fortune- लक्ष्मी- riches, prosperity- न लक्ष्मी- न ज् तत्पुरुष स.-poverty, evil fortune- क् suffix implies 'of', 'with'- तम- suffix is superlative degree, निबद्धाम् & निर्झतिम्- both in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of निबद्धा- tied, bound- (निबद्ध- क. भू धा. वि. of नि+ बंध्- to fasten- बंध्- बधाति ९ ग. प. प. to to bind, tie) & निर्झति- destruction, calamity, curse, वाक्कण्टकैः- पु/न. लिं. तृ. वि. ब. व. of वाक्कण्टक- thorny words- वाक् कण्टकः इव- उपमानोत्तरपद कर्मधारय स., मनुष्यान्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of मनुष्य- human, man, मुखे & मध्ये- स. वि. ए. व. of मुख-न. लिं.- mouth, face &, वै- अव्यय- surely, indeed, जनानाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of जन- people, person, विद्यात्- विद्यर्थं तृ. पु. ए. व. of विद्- वैति २ ग. प. प. to know, understand, consider

**हस्ती अंकुशमात्रेण वाजी हस्तेन ताड्यते।
शृङ्गी लगुडहस्तेन खड्गहस्तेन दुर्जनः ॥१८०॥--चाणक्यनीतिदर्पण अ. ७ श्लो. ८**

हस्ती अंकुशमात्रेण ताड्यते । वाजी हस्तेन (ताड्यते)। शृङ्गी लगुडहस्तेन (ताड्यते)। दुर्जनः खड्गहस्तेन (ताड्यते) ॥

An elephant is punished merely by a goad. A horse is beaten by a hand (whip). A horned animal like bull or a buffalo gets punished by a stick in a hand. However, a wicked person is punished by a sword in hand.

हस्ती (हस्तिन्)-an elephant, वाजी (वाजिन्)- horse, शृङ्गी (शृङ्गिन्)- an animal with horns & दुर्जनः- bad or wicked person- दुष्टः जनः- कर्मधारय स स.- all in- पु. लिं. प्र. वि. ए..व., अंकुशमात्रेण- by mere goad, हस्तेन- by hand, लगुडहस्तेन- with stick in the hand & खड्गहस्तेन- with sword in the hand- all in पु. लिं. तृ. वि. ए..व. of - अंकुशमात्र- mere goad- अंकुश- पु. लिं.-a goad, hook, मात्र- adjctv- mere, just- अंकुशः मात्रः- अंकुशमात्र - कर्मधारय

स., हस्त- hand, लगुडहस्त- stick in hand- लगुड- stick- लगुडयुक्तः हस्तः- लगुडहस्तः: & खड्गहस्त- sword in hand- खड्ग- sword- खड्गयुक्तः हस्तः- खड्गहस्तः:- both विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स., ताड्यते- gets beaten- कर्मणि प्रयोग वर्त. तृ. पु. ए. व. of तङ्- ताड्यति-ते- १० ग. उ. प. to beat, strike, punish

**यदि सन्तं सेवति यद्यसन्तं तपस्विनं यदि वा स्तेनमेव।
वासो यथा रङ्गवशं प्रयाति तथा स तेषां वशमभ्युपैति ॥१८१॥** -महाभा विदुरनीति ३६.१०

(मनुष्यः) यदि सन्तम् सेवति, यदि असन्तम् (सेवति), यदि तपस्विनम् वा स्तेनम् एव (सेवति), सः, वासः यथा रङ्गवशम् प्रयाति, तथा तेषाम् वशम् अभ्युपैति॥

One who serves a saintly person or a wicked person, an ascetic or even a thief, comes under their influence, just like a cloth adapts the dye given to it.

यदि- अव्यय- if, in case, सन्तम्, असन्तम्, तपस्विनम् & स्तेनम्- पु. लि. द्वि. वि. ए. व. of सन्त- a saintly or noble person, असन्तम्- wicked person- न सन्तम्- न असन्तम्- न तप्युरुष स., तपस्विन्- a person doing penance & स्तेन- a thief, सेवति- to continue to serve- पु. लिं. स. वि. ए. व. of सेवत्- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of सेव्- सेवते १ ग. आ. प. to serve, attend to, सः & वासः- पु. लि. प्र. वि. ए. व. of तद्- he & वास- cloth, रङ्गवशम् & वशम्- पु/न. लि. द्वि. वि. ए. व. of रङ्गवश & वश, रङ्ग- पु. लिं.- colour, dye, वशम्- influence, control, subjugation- रङ्गस्य वशम्- influence of colour- ष. तप्युरुष स., प्रयाति & अभ्युपैति- both वर्त. तृ. पु. ए. व. of प्र+ या- to undergo- (या- याति २ ग. प. प. to go, come to) & अभि+ उप+ इ- to attain, approach, to agree to- (इ- एति २ ग. प. प. to go, come to), तेषाम्- of their- पु. लि. ष. वि. ब. व. of तद्- he, वा- or, एव- just, alone, only, यथा- like which, तथा- like that, similar to- all अव्ययः

**वित्तस्यार्जनमेव लक्ष्यमितरत्सर्वं वृथा जीवनं
वित्तेनैव समस्तसिद्धिरिति ये गर्जन्ति गर्वोद्धताः।
ते ज्ञास्यन्ति चिराद्वनं प्रभवति क्रेतुं न शान्तिं न च
प्रीतिं नापि च मित्रता न च सुखं नैजं न वा निर्वृतिम् ॥१८२॥**

ये गर्वोद्धताः (जनाः) 'वित्तस्य अर्जनम् एव लक्ष्यम्, इतरत् जीवनम् सर्वम् वृथा, वित्तेन एव समस्तसिद्धिः' इति गर्जन्ति, ते चिराद्, 'धनम् न शान्तिम्, न च प्रीतिम्, न अपि च मित्रता, न च नैजम् सुखम् न वा निर्वृतिम् क्रेतुम् प्रभवति' (इति) ज्ञास्यन्ति॥

Many people roar with puffed up arrogance saying, 'earning wealth alone is the only objective of life, without which life is worthless. (They say that,) with the wealth alone, they can accomplish everything. They will finally realize that the wealth alone will not

provide the lasting peace of mind, not the true love, not good friendship, not inward happiness nor contentment.

Note: Sanatan Dharma prescribes four objectives of life: अर्थ, काम, धर्म, मोक्ष

ये, ते, & गर्वोद्धताः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of यद्- तद्- & गर्वोद्धताः- puffed up arrogance- गर्व- arrogance, pride, उद्धृत- puffed up, raised up- क. भू. धा. वि. of उद्+ हन्- to elevate, increase- (हन्- हन्ति- २ ग. प. प. to strike, kill) -गर्वेण उद्धतः - तृ. तत्पुरुष स., वित्तस्य- ष. वि. ए. व. of वित्त- wealth, that which is gained- क. भू. धा. वि. of विद्- विंदति ६ ग. प. प. to get, acquire, अर्जनम्- acquisition, owning- (अर्ज्- अर्जति १ ग. प. प. to acquire, gain), लक्ष्यम्- aim, target- (लक्ष्य- also लक्षणीय, लक्षितव्य- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of लक्ष- लक्षते- २ ग. आ. प. to define, see), इतरत् (इतर)- other, another, जीवनम्- life, existence, धनम्- wealth, money & सर्वम्- all, entire - all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., वित्तेन- by wealth- तृ. वि. ए. व. of वित्त, एव समस्तसिद्धिः- entire accomplishment, fulfillment- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.- समस्त- whole of anything, entire, all- क. भू. धा. वि. of सं+अस्- (अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be), सिद्धिः- स्त्री. लिं.- accomplishment, fulfillment- समस्ता सिद्धिः- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स., गर्जन्ति- वर्त. तृ. पु. ब..व. of गर्ज्- गर्जति- १ ग. प. प. to roar, growl, चिरात्- finally, at last- पं. वि. ए. व. of चिर- adjctv- long, lasting, नैजम् & सुखम्- both in द्वि. वि. ए. व. of- नैज- of true nature, perpetual- (निज- own, peculiar, inborn), सुख- happiness, joy, शान्तिम्, प्रीतिम् & निर्वृतिम्-स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of , शान्ति- peace, solace, प्रीति- love, affection & निर्वृति- satisfaction, bliss- (निर्वृत- satisfied, contented- क. भू. धा. वि. of निस्+ वृत्- वर्तते- १ ग. आ. प.), मित्रता, क्रेतुम्- to redeem, purchase, barter, exchange- हेत्वार्थ तुमन्त धा. सा. अव्यय of क्री-९ ग. उ. प. क्रीणाति- क्रीणीते- to buy), प्रभवति- वर्त. तृ. पु. ए..व. of प्र+ भू- to produce, to become visible- (भू- भवति १ ग. प. प. to be, ज्ञास्यन्ति- सामान्य (द्वि.) भविष्य तृ. पु. ब. व. of ज्ञा- जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand, एव- just, alone, वृथा- worthless, unnecessary, इति- thus, so, न- no, not, अपि- also, even च-and- all are अव्यय

करे श्लाघ्यस्त्यागः शिरसि गुरुपादप्रणयिता

**मुखे सत्या वाणी विजयिभुजयोर्वर्यमतुलम्
हृदि स्वच्छा वृत्तिः श्रुतमधिगतं च श्रवणयो-**

र्विनाष्यश्वर्येण प्रकृतिमहतां मण्डनमिदम् ॥१८३॥ - भर्तृहरी नीतिशतक श्लो. ६५

प्रकृतिमहताम्, करे श्लाघ्यः त्यागः, शिरसि गुरुपादप्रणयिता, मुखे सत्या वाणी, विजयिभुजयोः अतुलम् वीर्यम्, हृदि स्वच्छा वृत्तिः, श्रवणयोः श्रुतमधिगतम् च, इदम् ऐश्वर्येण विना अपि, मण्डनम् (भवति) ॥

For the genuinely great people, even without any wealth, each of the following is a real ornament : Praiseworthy charity in the hands, love of teacher's feet on the head,

truthfulness in the speech, matchless bravery on the shoulders, clean character in the heart and listening to accomplished knowledge of scriptures by ears,

प्रकृतिमहताम्- of people who are born great- पु. लिं. ष. वि. ब. व of प्रकृतिमहत्- प्रकृति- nature, natural form- महत्- great, mighty- प्रकृत्या महान् यः सः- प्रकृतिमहत्- बहुव्रीही स., करे- पु. लिं. स. वि. ए. व. of कर- hand, शिरसि, मुखे & हृदि- all in -न. लिं. स. वि. ए. व. of शिरस्- head, मुख- mouth, face & हृद्- heart, mind, श्लाघ्यः- praiseworthy, respectable- also श्लाघनीय & श्लाघितव्य- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of श्लाघ्- श्लाघते १ ग. आ. प. to praise, extol, & त्यागः- charity- both- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., गुरुपादप्रणयिता- fond solicitation of teacher's or elder's feet- गुरु- teacher, elder, पाद- foot, प्रणयिता- love, fond solicitation- गुरोः पादौ- गुरुपादौ- ष. तत्पुरुष स. & गुरुपादयोः प्रणयिता- गुरुपादप्रणयिता- ष. तत्पुरुष स., सत्या- truthful, genuine, वाणी- speech, words, स्वच्छा- clean, spotless, वृत्तिः - character, behaviour- all in - स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., विजयिभुजयोः -पु. लिं. स. वि. द्वि. व. of विजयिभुज- winning arm- विजयिन्- winner, conquerer, भुज- arm- विजयिनः भुजौ- विजयिभुजौ- ष. तत्पुरुष स., अतुलम्- unmatched, incomparable- तुलम्- equal, similar, न तुलम्- अतुलम्- नञ् तत्पुरुष स. & वीर्यम्- bravery, strength, श्रुतम्- learning in general, sacred knowledge, that which is heard- श्रुत- क. भू. धा. वि. of श्रृ- श्रृणोति- ५ ग. प. प. to listen, study, अधिगतम्- acquired, accomplished- अधिगत- क. भू. धा. वि. of अधि+ गम्- (गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go), इदम्- this & मण्डनम्- decoration, ornament - all in- न. लिं. प्र. वि. ए. व., श्रवणयोः- - पु/न. लिं. स. वि. द्वि. व. of श्रवण- ear, hearing, ऐश्वर्येण- तृ. वि. ए. व. of ऐश्वर्य- wealth, supremacy, affluence, विना-without, devoid of, अपि- also, even, च- and- all अव्यय

तुष्यन्ति भोजने विप्रा मयूरा घनगर्जिते।

साधवः परसम्पत्तौ खलाः परविपत्तिषु ॥१८४॥ - चाणक्य नीतिदर्पण (७/९)

विप्राः भोजने तुष्यन्ति। मयूराः घनगर्जिते (तुष्यन्ति)। साधवः परसम्पत्तौ (तुष्यन्ति)। खलाः परविपत्तिषु (तुष्यन्ति) ॥

The priests are pleased by having a good feast. Peacocks are happy with sound of thunders. Noble people are happy when others prosper with wealth, while wicked people rejoice at the suffering of others.

विप्राः, मयूराः, साधवः & खलाः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of विप्र- a brahmin, priest, मयूर- a peacock, साधु- a noble or saintly person & खल- wicked person, भोजने, घनगर्जिते & परसम्पत्तौ- स. वि. ए. व. of भोजन- न. लिं- lunch, feast, घनगर्जित- न. लिं- sound of clouds, thunder- घन- cloud, गर्जित- thunder of cloud, roar, sound- क. भू. धा. वि. of गर्ज्- गर्जिति १

ग. प. प. to roar, घनैः गर्जित- तु. तत्पुरुष स. & परसम्पत्ति- स्त्री. लिं- other's prosperity, getting wealthy, - पर- other, सम्पत्ति- wealth, prosperity- परस्य सम्पत्तिः -परसम्पत्ति- ष. तत्पुरुष स., तुष्टिन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of तुष्टि- तुष्टिः ४ ४ प. प. to be pleased, satisfied, happy, परविपत्तिषु- स्त्री. लिं. स. वि. ब. व. of परविपत्ति- suffering of others- विपत्ति- calamity, misfortune, agony- परस्य विपत्तिः- परविपत्ति: -ष. तत्पुरुष स.

**वाल्मीकं मधुहारश्च पूर्वपक्षे तु चन्द्रमा।
राजद्रव्यश्च भैक्षञ्च स्तोकस्तोकेन वर्धते ॥१८५॥**

वाल्मीकम्, मधुहारः च पूर्वपक्षे तु चन्द्रमा, राजद्रव्यः च भैक्षः च स्तोकस्तोकेन वर्धते॥

An anthill, collection of honey, growth of the Moon in the first half of a lunar month, wealth in the royal treasury and collecting food by begging grow (only) bit-by-bit.

वाल्मीकम्- anthill, न. लिं. प्र. वि. ए. व., मधुहारः- collection of honey- मधु- न. लिं.- honey, हारः- take away, collection, seizing- मधुनः हारः -मधुहारः - ष. तत्पुरुष स., चन्द्रमा- (चन्द्रमस)- moon, राजद्रव्यः- treasures of the ruler (king) & भैक्षः- alms, anything got by charity- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पूर्वपक्षे- पु. लिं. स. वि. ए. व. of पूर्वपक्ष- first half lunar month, first part, स्तोकस्तोकेन- न. लिं. तृ. वि. ए. व. of स्तोकस्तोक- bit by bit, स्तोक- little, small, bit- स्तोकम् च स्तोकम् च- स्तोकस्तोकम्- द्वंद्व स., वर्धते-वर्त. तृ. पु. ए. व. of वृध- १ ग. आ. प. to increase, grow, च- and & तु- but, on the other hand- both अव्यय

**यादृशैः सन्त्रिविशते यादृशांश्चोपसेवते।
यादृगिच्छेच्च भवितुं तादृग्भवति पूरुषः ॥१८६॥** - महाभा विदुरनीति

पूरुषः यादृशैः (पूरुषैः) सन्त्रिविशते, यादृशान् च उपसेवते, यादृग् इच्छेत् भवितुम् च, तादृग् भवति॥

A person becomes similar to those he stays with, serves, and the one he wants to become.

पूरुषः -a man, human- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., यादृशान् & यादृशैः- पु. लिं. द्वि. वि. & तृ. वि. ब. व. of -यादृश्- adjctv- which sort, what like, सन्त्रिविशते- gets to stay with, used here as आ. प. of सं+नि+ विश्- to stay with- (विश्- विशति ६ ग. प. प. to enter, to settle down), उपसेवते & भवति- both in- वर्त. तृ. पु. ए. व. of उप+सेव्- to be in service, to attend to- (सेव्- सेवते १ ग. आ. प. to serve, attend to) & भू-१ ग. प. प. to be, to exist, to become, यादृग्- which sort, what like & तादृग्- that sort, like that- both adjctv- both in, न. लिं. प्र. वि. ए. व., इच्छेत्-

विधर्थं तृ. पु. ए. व. of इष्- इच्छति ६ ग. प. प. to desire, wish, भवितुम्- हेत्वार्थं तुमन्त धा. सा.
अव्यय of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to exist, च- and

**यतो यतो निवर्तन्ते ततस्ततो विमुच्यन्ते ।
निवर्तनाद्वि सर्वदो न वेत्ति दुःखमण्वपि ॥१८७॥** -महाभा. विदुरनीति

(मनुष्याः) यतः यतः (पदार्थानाम् मोहात् मनसः) निवर्तन्ते, ततः ततः (जगन्मोहात्) विमुच्यन्ते ।
(ईदृक्) निवर्तनात् हि (मनुष्यः) सर्वदः अणु अपि दुःखम् न वेत्ति ॥

As they try to withdraw (from greed or materialistic world) slowly, step by step, men are freed (from attachments). By such withdrawal alone, (one) will never get even a bit of sorrow anytime.

यतः (यतस)- अव्यय- so that, from what, from whence, यतः यतः -when step by step, when gradually, निवर्तन्ते- वर्त. तृ. पु. ब. व. of नि+ वृत्- to free from, flee from, retreat, turn away, ततः (ततस)- अव्यय- so that, from that, from thence, ततः ततः- from then onwards slowly, then gradually, विमुच्यते- कर्मणि प्रयोग वर्त. तृ. पु. ए. व. of वि+ मुच्- to get free, to get liberated- (मुच्- मुंचति-ते ६ ग. उ. प. to set free, loose, liberate), निवर्तनात्- न. लिं. पं. वि. ए. व. of निवर्तन- return, freedom, liberation), अणु- adjctv- very little, minute, small & दुःखम्- sorrow- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., वेत्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of विद्- २. ग. प. प. to know, feel, get, हि- surely, indeed, सर्वदः (सर्वदस)- at all times, always, अपि- even, also, न- not- all अव्ययs

**गतेऽपि वयसि ग्राह्या विद्या सर्वात्मना बुधैः।
यद्यपि स्यात्र फलदा सुलभा स्यादन्यजन्मनि ॥१८८॥**

वयसि गते अपि, बुधैः विद्या सर्वात्मना ग्राह्या (स्यात्)। यदि अपि (वयसि गते, सा) फलदा न स्यात्, (सा) अन्यजन्मनि सुलभा (भवेत्) ॥

Wise men should keep acquiring knowledge with full efforts even after the (traditional learning) age is well past. Although of not much use (at their advanced age), it would be helpful in the next birth.

बुधैः- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of बुध- wise person, learned, knowledgeable, विद्या- knowledge, skill, education, ग्राह्या- acceptable, to be acquired- (ग्राह्य- also ग्रहणीय & ग्रहीतव्य- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of ग्रह्- गृह्णाति- गृह्णीते ९ ग. उ. प. to catch hold of, seize, accept), फलदा- useful, fruitful- फलम्- fruit, result- फलम् ददाति इति- फलदा- उपपद तत्पुरुष स. & सुलभा- easy to get- सुख- joy, happiness- सुखेन लभ्यते इति- सुलभा- उपपद तत्पुरुष स.- all in स्त्री.

लिं. प्र. वि. ए. व., वयसि, गते & अन्यजन्मनि all in- न. लिं. स. वि. ए. व. of वयस्- age, period of life, गत- gone, past- (क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go) & अन्यजन्मन्- the other life- अन्यत्- other, another & जन्मन्- life- both न. लिं.- अन्यत् जन्म- अन्यजन्म- कर्मधारय स., सर्वात्मना- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of सर्वात्मन्- by full effort, by heart- सर्व- all, full, entire, आत्मन्- self, oneself, soul- सर्वः आत्मा- कर्मधारय स., स्यात्- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, यदि- if, in case, अपि- even, also- all अव्ययस

**अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च।
वञ्चनं चापमानं च मतिमात्र प्रकाशयेत् ॥१८९॥ -चाणक्यनीतिदर्पण**

मतिमान् अर्थनाशम्, मनस्तापम्, गृहे दुश्चरितानि च, वञ्चनम् च, अपमानम् च न प्रकाशयेत्॥

A wise man should not disclose his loss of money, his mental agony, misbehaviour in his own home and frauds and insults suffered by him.

मतिमान्- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of मतिमत्- intelligent person- मतिः- स्त्री. लि.- intellect, knowledge- मत्- suffix implies quality, अर्थनाशम्, मनस्तापम्, वञ्चनम् & अपमानम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अर्थनाश- loss of money- अर्थ- money, purpose, नाश- destruction, loss- अर्थस्य नाशम् & मनस्तापम्- mental agony, pain- मनस्- न. लिं.- mind, heart तापम्- trouble, heat, pain, मनसः: तापम्- both ष. तत्पुरुष स., वञ्चन- cheating, fraud- (वञ्च- वञ्चति १. ग. प. प. to cheat) & अपमान- insult, disgrace, disrespect, humiliation, गृहे- न. लि. स. वि. ए. व. of गृह- house, abode, दुश्चरितानि- न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of दुश्चरित- misbehaviour, wrong doing- चरित- behaviour, character- क. भू. धा. वि. of चर्- चरति १ ग. प. प. to walk, move- दुस्- prefix implies: bad, evil- दुरितम् चरितम्- समा. प्रादितत्पुरुष स., प्रकाशयेत्- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of प्र+काश्- to bring out, publish, reveal- (काश्- काशते & काशयते- १ & ४ ग. आ. प. to shine, look brilliant), च- and, न- no, not

**मित्रत्वं परिदर्श्य रम्यवचने कृत्वा विषं चेतसि
स्वार्थं साधयितुं गृहं प्रति सदागच्छन्ति पापाशयाः।
सन्द्विस्तादशमित्रपाशविषये दत्तावधानैर्भृशं
स्थातव्यं खलवञ्चनां निरसितुं कार्यः प्रयत्नः सदा ॥१९०॥**

रम्यवचने मित्रत्वम् परिदर्श्य, चेतसि विषम् कृत्वा, पापाशयाः स्वार्थम् साधयितुम् गृहम् प्रति सदा आगच्छन्ति। सन्द्विः तादश-मित्र-पाश-विषये भृशम् दत्तावधानैः स्थातव्यम्। खलवञ्चनाम् निरसितुम् सदा प्रयत्नः कार्यः (भवति) ॥

Sweet talking but wicked people, show friendship with evil intention in mind, keep visiting your house regularly to accomplish their selfish motive,. Wise have cautioned very much to stay alert about these kinds of friendly traps. One should always make efforts to avoid such cheating by wicked people.

रम्यवचने- in sweet talk- रम्य- pleasant, lovely- (रम्य-also रमणीय & रन्तव्य- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of रम्- रमते १ ग. आ. प. to be pleased), वचन- talk speech- रम्यम् & वचनम्-
रम्यवचन- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स., तादृशमित्रपाशविषये- with regards to that type of friend- तादृश-adjctv- like that, मित्र- friend, पाश- trap, snare, विषय- subject, regarding, मित्रम् पाशम् इव- मित्रपाशम्- उपमानोत्तरपद कर्मधारय स., तादृशम् मित्रपाशम्- तादृशमित्रपाशम्- कर्मधारय स. & तादृशमित्रपाशस्य विषयम्- तादृशमित्रपाशविषय- ष. तत्पुरुष स. & चेतसि- in mind, heart- चेतस्- mind, heart- all in -न. लि. स. वि. ए. व., मित्रत्वम्, विषम्, स्वार्थम् & गृहम्- all in द्वि. वि. ए. व. of मित्रत्व- friendship- मित्रम्- न. लि.- friend- त्व- suffix implies quality, विषम्- न. लि.- poison, स्वार्थ- self-interest, selfishness -स्वस्य अर्थम्- ष. तत्पुरुष स. & गृह- house, परिदर्श्य- after intensely showing- पू. का. वा. त्यबन्त धा. सा.
अव्यय of परि+ दृश्- (दृश्- पश्यति १ ग. प. प. to see), कृत्वा- after doing- पू. का. वा. त्वान्त धा. सा. अव्यय of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, पापाशयाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of पापाशय- evil-minded- पाप- adjctv- evil, sinful & आशय- intention, purport- पापम् आशयम् यस्य सः- पापाशयः- बहुव्रीही स., साध्यितुम्- to materialise, achieve- हेत्वार्थ तुमन्त धा. सा. अव्यय of प्रयोजक of साध्- साध्यति- ते -(साध्- साधोति ५ ग. प. प. & साध्यति ४ ग. प. प. to accomplish), आगच्छन्ति- वर्त. त्. पु. ब. व. of आ+गम्- to come- (गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go) सद्भिः & दत्तावधानैः- पु. लिं. त्. वि. ब. व. of सत्- a noble or saintly person & दत्तावधान- दत्त- given- क. भू. धा. वि. of दा- यच्छति १. ग. प. प. & ददाति दत्ते ३ ग. उ. प. to give,
अवधान- caution, warning, advice- दत्तम् अवधानम्- कर्मधारय स., स्थातव्यम्- should remain, stay- (स्थानीय & स्थेय)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stay, stand, खलवञ्चनाम्- न. लिं. ष. ब. व. of खलवञ्चनम्- खल- evil person, वञ्चन- cheating, fraud- खलेन वञ्चनम्- खलवञ्चनम्- तृ. तत्पुरुष स., निरसितुम्- to repell, avoid- हेत्वार्थ तुमन्त धा. सा. अव्यय of निस्+ आस्- to repulse, avoid - (आस्- आस्ते २ ग. आ. प. to lie, stay), प्रयत्नः effort & कार्यः - to be done- also करणीय, कर्तव्य & कृत्य- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of कृ-to do- both in - पु. लिं. प्र. वि. ए. व., प्रति- towards, सदा- always, भृशम्- very much, intensely-all – अव्ययs

**वस्तुपाश्रयसौन्दर्यादपूर्वगुणमाप्नुयात्।
स्वच्छं मौत्तिकिकतामेति शुत्तिकमध्यगतं जलम्॥१९१॥**

वस्तु उपाश्रयसौन्दर्यात् अपूर्वगुणम् आप्नुयात्। स्वच्छम् जलम् शुत्तिकमध्यगतम् मौत्तिकताम् एति ॥

An object can acquire an extraordinary quality inside a beautiful enclosure. Clean water becomes a beautiful pearl after it enters the center of a pearl oyster.

वस्तु- a thing, article, object, शुक्तिमध्यगतम्- gone inside the oyster-shell- शुक्ति- स्त्री.
 लिं.- oyster-shell, pearl-oyster, मध्य- adjctv- in between, middle, centre, गतम्- gone- क.
 भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go- शुक्त्या: मध्यम्- शुक्तिमध्यम्- ष. तत्पुरुष स. &
 शुक्तिमध्ये गतम्- शुक्तिमध्यगतम्- स. तत्पुरुष स., स्वच्छम्- adjctv- clear, clean, plain, pure
 & जलम्- water- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., उपाश्रयसौन्दर्यात्- पं. वि. ए. व. of उपाश्रयसौन्दर्य-
 beauty of its receptacle- उपाश्रय- asylum, receptacle, सौन्दर्य- beauty, gracefulness,
 elegance- उपाश्रयस्य सौन्दर्यम्- ष. तत्पुरुष स., अपूर्वगुणम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व.- extraordianry
 quality- पूर्व- existing already, old, earlier- न पूर्व- अपूर्व- extraordianry- नज् तत्पुरुष स. &
 गुणम्- quality, virtue- अपूर्वम् गुणम्- अपूर्वगुणम्- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स., आप्न्यात्-
 विध्यर्थ त्. पु. ए. व. of आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get, receive, मौक्तिकताम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि.
 ए. व. of मौक्तिकता- quality of a pearl, pearly-qualification- मौक्तिकम् (मुक्ता)- a pearl-
 मौक्तिक- belonging to pearl, of pearl- ता- suffix implies quality, एति- वर्त. त्. पु. ए. व. of
 इ- २ ग. प. प. to go, attain, get

**गजभुजङ्गमयोरपि बन्धनं, शशिदिवाकरयोर्ग्रहपीडनम्।
 मतिमतां च विलोक्य दरिद्रतां, विधिरहो बलवानिति मे मतिः ॥१९२॥ -भर्तृहरी नीतिशतकम् ९१**

अहो, गजभुजङ्गमयोः अपि बन्धनम्, शशिदिवाकरयोः ग्रहपीडनम्, मतिमताम् च दरिद्रताम्
 विलोक्य, विधिः बलवान् इति मे मतिः (भवति) ॥

Look here, seeing the elephants and snakes in captivity, the Sun and the Moon being tormented (eclipsed periodically) by the planets (Rahu and Ketu), and the poverty of intellectuals, my mind thinks that Destiny is insurmountable.

अहो- अव्यय- particle showing wonder, surprise, गजभुजङ्गमयोः & शशिदिवाकरयोः -पु. लिं.
 ष. वि. द्वि. व. of गजभुजङ्गम्- elephant and snake- गजः च भुजङ्गमः च & शशिदिवाकर- moon
 and sun- शशी च दिवाकरः च- both द्वंद्व स., बन्धनम्- captivation, imprisonment &
 ग्रहपीडनम्- tormenting by planet- ग्रह- planet & पीडन- tormenting, inflicting pain- ग्रहेण
 पीडनम्- त्. तत्पुरुष स.- both न. लिं. द्वि. वि. ए. व., मतिमताम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of मतिमत-
 intellectual, knowledgeable person, दरिद्रताम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of दरिद्रता- poverty-
 दरिद्र- poor & ता- suffix implies quality, विलोक्य- after observing, seeing- पू. का. वा.
 ल्यबन्त अव्यय of वि+ लोक- to behold, observe- (लोक- लोकते १ ग. आ. प. to see, view),
 विधिः & बलवान्- both पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of विधि- destiny, fate, luck & बलवत्- strong,
 powerful- बलम्- strength, power- वत्- suffix implies quality, मे (मम)- ष. वि. ए. व. of

अस्मद्- I, we, मतिः- mind, thinking, understanding- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., इति- thus, like this & अपि- even, also- both अव्यय

अर्थं सुखं कीर्तिरपीह मा भूदनर्थं एवास्तु तथापि धीराः।
निजप्रतिज्ञामनुरुध्यमाना महोद्यमाः कर्म समारभन्ते॥१९३॥- सुभाषित रत्नाकर

महोद्यमाः, धीराः, निजप्रतिज्ञाम् अनुरुध्यमानाः, इह अर्थम् सुखम् कीर्तिः अपि मा भूत्, अनर्थः एव अस्तु, तथापि कर्म समारभन्ते।

Determined and brave people follow on their commitments, even if they lose wealth, happiness and fame and (even if they) incur misfortune.

महोद्यमाः, धीराः & अनुरुध्यमानाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of महोद्यम्- people of great resolve, determination, महत्-great, big, उद्यमः- a person with resolve, determination- महान् उद्यमः - कर्मधारय स., धीर- barve, strong & अनुरुध्यमान- one who is following, conforming to- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of अनु+ रुध्- (रुध्- रुणद्धि रुंद्धे ७ ग. उ. प to stop, hinder), निजप्रतिज्ञाम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of निजप्रतिज्ञा- self resolve, commitment- निज- self, one's own, प्रतिज्ञा- vow, resolve- निजस्य प्रतिज्ञा- ष. तत्पुरुष स. or निजा प्रतिज्ञा- कर्मधारय स., अर्थम्- wealth, money & सुखम्- happiness, joy- both न. लिं. प्र. वि. ए. व., कीर्तिः- fame, glory- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., इह- here, in this place, अपि- also, even, मा- particle of prohibition (rarely negation) usually joined with the imperative- मा भूत्- lest be, that not be, अनर्थः- misfortune, disastrous situation, अस्तु- आज्ञार्थं तृ. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, कर्म- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कर्मन्- work, task, duty, specific action, समारभन्ते- वर्त. तृ. पु. ब. व. of सं+आ+ रभ्- to set about, continue to undertake- (रभ्- रभते १ ग. आ. प. to begin, एव- only, just, so & तथापि- then also, even then- both अव्ययः

वित्तं देहि गुणान्वितेषु मतिमन्नान्यत्र देहि क्वचित्
प्राप्तं वारिनिधेऽर्जलं घनमुखे माधुर्ययुक्तं सदा।
जीवान्स्थावरजङ्गमांश्च सकलान्संजीव्य भूमण्डलं
भूयः पश्य तदेव कोटिगुणितं गच्छन्तमम्भोनिधिम्॥१९४॥ - चाणक्यनीतिदर्पण

मतिमन्, गुणान्वितेषु वित्तम् देहि, न अन्यत्र क्वचित् देहि। वारिनिधेः जलम् घनमुखे माधुर्ययुक्तम् प्राप्तम्, सदा सकलान् स्थावरजङ्गमान् जीवान् भूमण्डलम् च संजीव्य, तद् भूयः एव कोटिगुणितम् अम्भोनिधिम् गच्छन्तम् पश्य।

Oh Wise-one! Give the wealth to virtuous people, never give it elsewhere. The (saline) water obtained from the ocean, sweetened in the cloud's mouth, supports the life

(through rains), of all living beings and the entire world of mobile and immobile beings. Then see it go back again to the ocean, in crores of ways.

मतिमन्- पु. लिं. सं. वि. ए. व. of- मतिमन्- wise or Knowledgeable person, गुणान्वितेषु- पु. लिं. स. वि. ब. व. of गुणान्वित्- endowed with wisdom- गुण- quality, virtue, अन्वित- endowed with, possessed of- क. भू. धा. वि. of अनु+ इ- (इ- एति २ ग. प. प. to go)- गुणेन अन्वितः यः सः -बहुव्रीही स., वित्तम्- money, wealth, जलम्- water, प्राप्तम्- got, received- क. भू. धा. वि. of प्र+आप्- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get), माधुर्ययुक्तम्- full of sweetness- माधुर्य- sweetness, युक्तम्- comprised of- क. भू. धा. वि. of युज्- युनक्ति- युक्ते ७ ग. उ. प. to add, furnish- माधुर्येण युक्तम्- तृ. तत्पुरुष स., कोटि- स्त्री. लिं.- a crore, गुणितम्- multiplied, increased- गुणित- क. भू. धा. वि. of गुण्- गुणयति- ते १० ग. उ. प. to multiply- कोट्या गुणितम्- तृ. तत्पुरुष स., अम्भोनिधिम्- ocean- अम्भस्- न. लिं.-water, निधि- source, treasure- अम्भसः निधिम्- ष. तत्पुरुष स., तद्-that, it & भूमण्डलम्- universe- भू- स्त्री. लिं.- earth, मण्डलम्- group, multitude- भूवः मण्डलम्- ष. तत्पुरुष स.- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., देहि & पश्य- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of दा-यच्छति १ ग. प. प. & ददाति दत्ते ३ ग. उ. प. to give & दृश्- पश्यति १ ग. प. प. to see, look, वारिनिधे:- पु. लि. ष. वि. ए. व. of वारिनिधि- ocean, sea- वारि- न. लि. water & निधि- treasure, source- वारिणः निधिः- तृ. तत्पुरुष स., घनमुखे- स. वि. ए. व. of घनमुख- through the cloud, घन- cloud & मुख- mouth- घनस्य मुखम्- ष. तत्पुरुष स., सकलान्, स्थावरजङ्गमान् & जीवान्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of सकल- entire, all, स्थावरजङ्गम- immobile and mobile- स्थावर- immobile, जङ्गम्- mobile- स्थावरम् च जङ्गमम् च- द्वंद्व स., & जीव- living being, न- no, not, क्वचित् (कः+ चित्)- sometimes- न क्वचित्-never, अन्यत्र- elsewhere, संजीव्य- after restoring life, rejuvenating - पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of सं+ जीव्- (जीव्- जीवति १ ग. प. प. to live), सदा always, च-and, भूयः (भूयस्)- exceedingly, greatly, again & एव- just, alone- अव्यय

न श्रद्धाति कल्याणं परेभ्योऽप्यात्मशङ्कितः।

निराकरोति मित्राणि यो वै सोऽधमपूरुषः ॥१९५॥ -महाभा विदुरनीति ३६.१९

आत्मशङ्कितः परेभ्यः कल्याणम् अपि न श्रद्धाति। यः मित्राणि निराकरोति, सः वै अधमपूरुषः (भवति) ॥

A person, who doubts himself, does not believe in good done by others. One who, drives away friends, is surely, a mean person.

आत्मशङ्कितः, यः, अधमपूरुषः & सः- पु. लि. प्र. वि. ए. व. of आत्मशङ्कित- one who doubts himself, not believing in himself- आत्मन्- पु. लि.- self, soul & शङ्कित- doubtful, unsure- क. भू. धा. वि. of शङ्क- शङ्कते -१ ग. आ. प. to doubt, suspect- आत्मनि शङ्कितः- स. तत्पुरुष स.,

यद्- who, अधमपूरुष- bad person- अधम- bad, mean, पूरुष- person- अधमः पूरुषः -
 विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स. & तद्-he, परेभ्यः- from others- पं. वि. ब. व. of पर- other,
 कल्याणम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कल्याण- well-being, good, prosperity, श्रद्धाति- नाम
 साधित धातु of श्रद्धा- to believe, to put faith in, confide- वर्त. तृ. पु. ए. व. निराकरोति- वर्त.
 तृ. पु. ए. व. of निस्+आ+कृ- to drive away, repudiate, expel- (कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प.
 to do), मित्राणि- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of मित्र- a friend, अपि- also, even, न- no, not & वै-
 particle of affirmation- indeed, truly- all अव्ययs

अनारभ्या भवन्त्यर्थः केचिन्नित्यं तथाऽगताः ।

कृतः पुरुषकारो हि भवेद् येषु निरर्थकः ॥१९६॥ - महाभा विदुरनीति ३४. २०

तथा नित्यम् आगताः केचित् अर्थाः अनारभ्याः भवन्ति। येषु कृतः पुरुषकारः निरर्थकः हि भवेद् ॥

Certain daily works are not worth undertaking. Human effort in pursuing them would be wasteful.

आगताः, अर्थाः, केचित् & अनारभ्याः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of आगत- encountered, arrived- क. भू. धा. वि. of आ+ गम्- (गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go), अर्थ- work, desire, object, aim, किम्+ चित्- some, a few & अनारभ्य- not to be started, not worth undertaking- अन् आरभ्यः- नन् तत्पुरुष स.- आरभ्य- (also आरब्धव्य & आरभीय)- कर्मणि वि. धा. सा. वि of आ+ रभ्- to begin, set about (रभ्- रभते १ ग. आ. प. to begin), भवन्ति- वर्त.
 तृ. पु. ब. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to exist, to become, येषु- in which- पु. लिं. स. वि. ब. व. of यद्-, which, what, कृतः- done- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, पुरुषकारः- human effort, exertion- पुरुष- man, human, कार- adjctv- at the end of compound implies- effort, making, doing, preforming- पुरुषस्य कारः - ष. तत्पुरुष स. & निरर्थकः - waste, meaningless- निस् + अर्थक- अर्थ- meaning, purpose, aim- अर्थम् करोति इति- अर्थकः- meaningful- उपपद तत्पुरुष स. - all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., निस्- अव्यय- prefix implies devoid of, absence of, भवेत् - would be विर्थ्यर्थ तृ. पु. ए. व. of भू; नित्यम्- daily, always, perpetually, तथा- thus, so, in that manner, हि-indeed, surely -all अव्ययs

षडिमान् पुरुषो जह्यात् भिन्नां नावमिवार्णवे ।

अप्रवक्तारमाचार्यमनध्यायिनमृत्विजम् ॥१९७अ॥

अरक्षितारं राजानं भार्या चैवाप्रियवादिनीम् ।

ग्रामकामं च गोपालं वनकामं च नापितम् ॥१९७ब॥ - महाभा. विदुरनीति

पुरुषः इमान् षड् (जनाः), अण्वि भिन्नाम् नावम् इव, जह्यात्। अप्रवक्तारम् आचार्यम्, अनध्यायिनम् क्रत्विजम्, अरक्षितारम् राजानम्, अप्रियवादिनीम् च एव भार्याम्, ग्रामकामम् च गोपालम् (तथा) वनकामम् च नापितम् इति ॥

One should abandon the following six persons like a broken ship in the sea.
A teacher who does not teach, an officiating priest who does not study, a King who does not protect, a wife who speaks unpleasantly, a cowherd who stays in the village and a barber who loves the forest.

अप्रवक्तारम्- non-teaching- (वक्तृ- speaker, a wiseman, प्रवक्तृ-teacher, न प्रवक्तृ-
अप्रवक्तत्- नज् तत्पुरुष स), आचार्यम्- teacher, अनध्यायिनम्- non-studying, untrained-
(अध्यायिन्- studious, अन् अध्यायिन्- नज् तत्पुरुष स.), क्रत्विजम् (क्रत्विज)- officiating priest,
अरक्षितारम्- non-protecting- (रक्षित्- protector- न रक्षित्- अरक्षित्- नज् तत्पुरुष स.), राजानम्
(राजन्)- King, Ruler, ग्रामकामम्- attached to the village- ग्राम- village, कामम्- object of
desire- ग्रामम् कामयते इति- ग्रामकामः, गोपालम्- cowherd - गो-cow, bull- गा: पालयते इति-
गोपालः, वनकामम्- fond of forest life- वन- forest- वनम् कामयते इति- वनकामः- all three
उपपद तत्पुरुष स. & नापितम्- barber- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व., अप्रियवादिनीम्, भार्याम्,
भिन्नाम् & नावम्- all in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अप्रियवादिनी- a woman who speaks
unpleasantly- प्रिय- loving, desirous, pleasant- न - अप्रिय- नज् तत्पुरुष स- अप्रियाणि वदति
इति - अप्रियवादिनी- उपपद तत्पुरुष स., भार्या- wife, भिन्ना- broken, split, cracked- (भिन्न- क.
भू. धा. वि. of भिन्न- भिनति- भिंत्ते- ७ ग. उ. प. to break) & नौ- boat, ship, षड् & इमान्- both in
पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of इदम्-this, he & षट्-six, पुरुषः- man, person- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व.,
अण्वि- in पु. लिं. स. वि. ए. व. of अण्वि- ocean, sea, जह्यात्- विद्यर्थ तृ. पु. ए. व. of हा- जहाति-
२ ग. प. प. to leave, abandon, इव- like, similar to, च- and, एव- only, just, alone- all
अव्ययः

आचारः कुलमाख्याति देशमाख्याति भाषणम्।

सम्प्रमः स्नेहमाख्याति वपुराख्याति भोजनम् ॥१९८॥ -चाणक्यनीतिदर्पण अ. ३, श्लो.

आचारः कुलम् आख्याति। भाषणम् देशम् आख्याति। सम्प्रमः स्नेहम् आख्याति (तथा) वपुः भोजनम् आख्याति॥

The conduct of a person reveals his upbringing (family). His/her talk indicates his /her country (of birth). Getting Hospitality shows affection. His/her body figure indicates his /her eating habits.

आचारः- conduct, behaviour, custom & सम्प्रमः- respect, zeal, hospitality, confusion, pleasant surprise- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., वपुः (वपुस)- body, form, figure & भाषणम्- talk, speech both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., कुलम्- race, family & भोजनम्- food, eating- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., देशम्- place, region, country & स्नेहम्- affection, love, friendship- both in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व., आख्याति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of आ+ ख्या- to declare, reveal, communicate- (ख्या- ख्याति २ ग. प. प. to tell)

**अनुचितकर्माम्बः स्वजनविरोधो बलीयसां स्पर्धा।
प्रमदाजनविश्वासो मृत्योद्वाराणि चत्वारि भवन्ति ॥१९९॥**
पाठभेद- स्वजनविरोधो=संघविरोधो, मृत्योद्वाराणि=नाशद्वाराणि

अनुचितकर्माम्बः, स्वजनविरोधः (संघविरोधः), बलीयसाम् स्पर्धा (तथा) प्रमदाजनविश्वासः (एतानि) चत्वारि मृत्योः द्वाराणि (नाशद्वाराणि) (भवन्ति) ॥

The following four are gateways to death (destruction):

Undertaking of an improper work, opposing one's own people (opposing a group of people), competition (rivalry) with mightier people and trusting wanton women.

अनुचितकर्माम्बः- undertaking of an improper work- उचित- proper, fit, right- क. भू. धा. वि. of उच्- उच्यते ४ ग. प. प. to be proper, collect, to be fond of- अन् उचितः- अनुचितः- improper- नज् तत्पुरुष स, कर्मन्- न. लिं.- work, task, activity, आरम्भः- starting, commencement- कर्मनः आरम्भः- कर्मारम्भः- ष. तत्पुरुष स. & अनुचितः कर्मारम्भः - अनुचितकर्माम्बः - विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स., प्रमदाजनविश्वासः - believing in the words of the women- प्रमदाजन - स्त्री. लिं.- a wanton woman, व्याभिचारिणी, विश्वासः- confidence, belief-, प्रमदाजने विश्वासः- प्रमदाजनविश्वासः- स. तत्पुरुष स., स्वजनविरोधः- opposing one's own people- स्व- one's own, जनः- people, विरोधः- opposition, protest, स्वस्य जनः- स्वजनः, स्वजनस्य विरोधः- स्वजनविरोधः, संघविरोधः- opposing a group- संघ- group of people- संघस्य विरोधः- संघविरोधः- all three ष. तत्पुरुष स.- all above in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., बलीयसाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of बलीयस्- adjctv- stronger, more powerful, स्पर्धा- competition, rivalry, defiance- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., मृत्योः- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of मृत्यु- death, चत्वारि, द्वाराणि, नाशद्वाराणि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of चतुर्- four, द्वारम्- door, entrance, passage & नाशद्वारा- door to destruction- नाश- destruction, ruin- नाशस्य द्वारम्- नाशद्वारम्- ष. तत्पुरुष स.

**तैलाभ्यङ्गे चिताधूमे मैथुने क्षौरकर्मणि ।
तावद्ववति चाण्डालो यावत्स्नानं न चाचरेत् ॥२००॥** -चाणक्यनीतिर्दर्पण अ. ८, श्लो. ६

(मनुषः) तैलाभ्यङ्गे, चिताधूमे, मैथुने (तथा) क्षौरकर्मणि (पश्चात्), यावत् स्नानम् न च आचरेत्, तावत् चाण्डालः भवति ॥

After a person has oil smeared body, after he has returned from a cremation, after sex, or after a haircut, he remains an untouchable, until he takes his bath.

तैलाभ्यङ्गे, चिताधूमे, मैथुने & क्षौरकर्मणि- स. वि. ए. व. of तैलाभ्यङ्गं- oil smeared body- तैल-oil, अभ्यङ्गं (अभि- अव्यय- towards, for, against + अङ्गम्- body- अभि अङ्गानाम्- अभ्यङ्गम्- अव्ययीभाव स.)- smearing of body with anything- तैलस्य अभ्यङ्गम्- तैलाभ्यङ्गम्- ष. तत्पुरुष स., चिताधूम, चिता- स्त्री. लिं.- funeral pyre- धूम- smoke- चितायाः धूमः- चिताधूमः- ष. तत्पुरुष स., मैथुन- copulation, sexual union & क्षौरकर्मन्- getting a haircut- क्षौरम्- न. लिं.- haircut, shaving, कर्मन्- न. लिं.- activity, work- क्षौरस्य कर्म- क्षौरकर्म- ष. तत्पुरुष स., स्नानम्- bath, ablution- न. लिं. द्वि. वि. ए. व., आचरेत्- would perform- विध्यर्थं तृ. पु. ए. व. of आ+ चर्- to observe, perform, do- (चर्- चरति- १ ग. प. प. to walk, go about), चाण्डालः- outcast, untouchable- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., भवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to happen, to exist, यावत्- until, till which time & तावत्- till such time, till, न- no, not, च- and- अव्यय-

**गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता भ्रष्टा च दन्तावलि-
दृष्टि नश्यति वर्धते बधिरता वक्त्रं च लालायते।
वाक्यं नाद्रियते च बान्धवजनो भार्या न शुश्रूषते
हा कष्टं पुरुषस्य जीर्णवयसः पुत्रोऽप्यमित्रायते॥२०१॥ -भर्तृहरी वैराग्यशतकम् ७३**

जीर्णवयसः पुरुषस्य गात्रम् संकुचितम् (भवति), गतिः विगलिता दन्तावलिः भ्रष्टा च (भवति), दृष्टिः नश्यति, बधिरता वर्धते, वक्त्रम् च लालायते, बान्धवजनः वाक्यम् न आद्रियते (तथा) च भार्या न शुश्रूषते, पुत्रः अपि अमित्रायते। हा! (जीर्णवयसः पुरुषस्य जीवनम्) कष्टम् (भवति) ॥

In the old age, a person's body shrinks, movement becomes unsteady, teeth fall off, eyesight is lost, deafness increases, the mouth gets full with saliva, relatives do not respect, wife does not want to attend, and even the son behaves unfriendly! Life in old age is indeed a misery.

जीर्णवयसः & पुरुषस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of जीर्णवयस्- old-age- जीर्ण- old, aged- क. भू. धा. वि. of जृ (दीर्घ)- १, ४, ९- प. प. & १० उ. प. to grow old, वयस्- न. लिं.- age- जीर्णम् वयः- जीर्णवयस्- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स. & पुरुष- man, human, गात्रम्- body, संकुचितम्- shriveled, shrunk- (संकुचित- क. भू. धा. वि. of सं+ कुच्- (कुच्- कुचति ६ ग. प. प. to contract, go), वक्त्रम्- mouth, face, वाक्यम्- speech, sentence, कष्टम्- misery, difficult - all in न. लिं.

प्र. वि. ए. व., गतिः- gait, walk, विगलिता- unsteady- विगलित- क. भू. धा. वि. of वि+ गल्- to drop, to be unsteady- (गल्- गलति १ ग. प. प. to -ooze, drop), दन्तावलिः- rows of teeth- दन्तः- tooth, आवलिः- row, line, range- दन्तानाम् आवलिः- ष. तत्पुरुष स., भ्रष्टा- fallen, displaced- (भ्रष्ट- क. भू. धा. वि. of भ्रंश- भ्रंशते १ आ. प. & भ्रश्यते ४ ग. आ. प. to fall, drop down), दृष्टिः- eye-sight, बधिरता- deafness- बधिर- deaf, ता- suffix implies quality, भार्या- wife - all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., च, नश्यति, वर्धते, लालायते, आद्रियते & अमित्रायते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of नश्- ४ ग. प. प. to be lost, disappear, reduce, वृध्- १ ग. आ. प. to increase, grow, लाल-१० ग. आ. प. to slaver- (लाल्- to slaver- ना. सा. धातू of लाला-saliva), आ+ दृ- to respect, honor- दृ- द्रियते- ६ ग. आ. प. to care, mind & अमित्र- १० ग. आ. प. to become unfriendly- अमित्र- unfriendly- न मित्र- नञ् तत्पुरुष स., शुश्रूषते (desiderative- इच्छा दर्शक- वर्त. तृ. पु. ए. व. of श्रु- श्रृणोति- ५ ग. प. प. to listen, hear), बान्धवजनः- relatives- बान्धु- relative, brother, जनः-people- बान्धवः जनः - बान्धवजनः- ये जनः बान्धवः सन्ति ते - बहुव्रीहि स. & पुत्रः- son; both पु. लिं. प्र. वि. ए. व., न- no, not, च-and, अपि- even, also, हा- expression of pain, anguish- all अव्ययः

**भग्नाशस्य करण्डपिण्डिततनोम्लानेन्द्रियस्य क्षुधा
कृत्वा खुर्विवरं स्वयं निपतितो नक्तं मुखे भोगिनः।
तृप्तस्तत्पिशितेन सत्वरमसौ तेनैव यातः पथा
स्वस्थास्तिष्ठत दैवमेव हि परं वृद्धौ क्षये कारणम् ॥२०२॥ -भर्तुर्हरी नीतिशतकम् ८५
पाखे: परं=नृणां**

नक्तम्, आखुः, स्वयम् विवरम् कृत्वा. भग्नाशस्य, करण्डपिण्डिततनोः क्षुधा म्लानेन्द्रियस्य भोगिनः मुखे निपतितः। असौ तत् पिशितेन तृप्तः (भोगिनः), सत्वरम् तेन (विवरेण)पथा एव यातः। (जना: यूयम्) स्वस्थाः तिष्ठत । दैवम् एव हि (नृणाम्) वृद्धौ क्षये परं कारणम् (भवति)॥

A snake was captured in a basket, lying there coiled up with a fatigued body due to hunger, having lost all hopes of escaping. A rat, making a hole in the basket at night,, on its own, fell into its mouth. The snake, having satiated its hunger with the flesh of the rat, quickly escaped through that very hole the rat had made (to enter the basket). Therefore, (you all) stay at peace (composed)! The Providence alone is mainly responsible for the prosperity or destruction of men.

भग्नाशस्य, करण्डपिण्डिततनोः म्लानेन्द्रियस्य & भोगिनः- पु. लिं. ष. वि ए. व. of भग्नाश- one who has lost hope- भग्न- broken- क. भू. धा. वि. of भंज- भनक्ति ७ ग. प. प. to break, shattered, आशा- hope, desire- भग्ना आशा यस्य सः- भग्नाशः- बहुव्रीहि स., करण्डपिण्डिततनु- a body coiled up in a basket, करण्ड- basket, box- पिण्डित- coiled, lumped- क. भू. धा. वि. of पिण्ड- पिण्डते १ आ. प. to lump, तनु- स्त्री. लि.- body- करण्डे पिण्डितः- करण्डपिण्डितः- स.

तत्पुरुष स. & करण्डपिण्डिता तनुः यस्य सः- करण्डपिण्डिततनुः- बहुव्रीहि स., म्लानेन्द्रिय-
 fatigued body- म्लान्- fatigued- क. भू. धा. वि. of म्लै- म्लायति १ ग. प. प. to fade, wither,
 इन्द्रिय- bodily parts- म्लानम् इन्द्रियम् यस्य सः- म्लानेन्द्रियः- बहुव्रीहि स. & भोगिन्- snake,
 क्षुधा- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of क्षुध- hunger, नक्तम्- अव्यय- at night, आखुः- rat, निपतितः-
 fallen- क. भू. धा. वि. of नि+ पत्- (पत्- पतति १ ग. प. प. to fall), असौ- (अदस)- that, तृप्तः-
 satiated, contented- क. भू. धा. वि. of तृप्- तर्पति, तृप्यति, तृप्नोति & तृपति- १, ४, ५ & ६ ग. प.
 प. to be satiated, contented, यातः- gone, passed- क. भू. धा. वि. of या- याति २ ग. प. प. to
 go- all in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., विवरम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of विवर- hole, cavity, कृत्वा-
 having done- पू. का. वा. धा. सा. त्वान्त अव्यय of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, मुखे- न.
 लिं. स. वि. ए. व. of मुख- mouth, पिशितेन- न. लिं. तृ. वि. ए. व. पिशितम्- flesh, तद्- that, परम्-
 major, utmost, दैवम्- fate, destiny & कारणम्- reason- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., तेन &
 पथा- पु. लिं. तृ. वि. ए. व., तद्- that & पथिन्- way, road, path, स्वस्थाः- पु. लि. प्र. वि. ब. व. of
 स्वस्थ- composed, confident, तिष्ठत- आज्ञार्थ द्वि. पु. ब. व. of स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stay,
 stand, वृद्धौ & क्षये- स. वि. ए. व. of वृद्धि- prosperity, growth, increase & क्षय- destruction,
 loss, स्वयम्- of its own, सत्त्वरम्- quickly, speedily, एव-just, alone, हि- surely, indeed- all
 अव्ययः,

क्षमा बलमशक्तानाम् शक्तानाम् भूषणम् क्षमा।

क्षमा वशीकृतिर्लोके क्षमया किम् न सिध्यति ॥२०३॥ - भर्तृहरि

(इह) लोके क्षमा अशक्तानाम् बलम् (भवति)। क्षमा शक्तानाम् भूषणम् (भवति)। क्षमा वशीकृतिः (भवति)। (इह लोके) क्षमया किम् न सिध्यति ?

In this world, forgiveness is strength of weak people. Forgiveness is an ornament of the mighty. It is an effective way to control others. What cannot be accomplished by forgiving in this world?

लोके- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of लोक- world, earth, क्षमा- forgiveness, forbearance, patience- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., शक्तानाम् & अशक्तानाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of शक्त- one who is capable, strong, brave & अशक्त- weak, incapable- न शक्तः- न ज् तत्पुरुष स.- शक्त- क. भू. धा. वि. of शक्- शक्नोति ५ ग. प. प. to be able, competent, बलम्- strength, might, power, भूषणम्- adornment, decoration & किम्- what, which- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., वशीकृतिः- instrument of influencing, control, taming, subduing- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.- वश- adjctv- subject to, influenced by, humbled, tamed, कृतिः- action, deed, making- (कृत- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make), कृतिः या वशी करोति सा- वशीकृतिः- बहुव्रीहि स., क्षमया- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of क्षमा- (see above), सिध्यति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of सिध्- ४ ग. प. प. to be accomplished, fulfilled न- no, not

अयममृतनिधानं नायकोऽप्योषधीनां
 शतभिषगनुयातः शम्भुमूर्धोऽवतंसः ।
 विरहयति न चैनं राजयक्षमा शशाङ्कं
 हतविधिपरिपाकः केन वा लङ्घनीयः ॥२०४॥ -- भर्तृहरि

अयम् शशाङ्कम् अमृतनिधानम् (अस्ति)। (अयम्) शतभिषगनुयातः ,ओषधीनाम् नायकः अपि (भवति) । (सः) शम्भुमूर्धः अवतंसः (अस्ति)। एनम् राजयक्षमा न च विरहयति। केन हतविधिपरिपाकः वा लङ्घनीयः (भूयते) ?

This moon is a reservoir of nectar. He is the leader of medicinal herbs and is followed by hundreds of physicians (attended by the lunar constellation शतभिषा). He is also the crescent shape ornament on the head of Shiva. (In spite of all that) the disease of decay (slowly waning and disappearing) does not leave this Moon. Who can escape the results of miserable destiny?

Note: There is a Sea of Nectar on the Moon. Was it named after Hindu mythology?

अयम् (इदम्)- this, शतभिषगनुयातः:- followed by hundreds of physicians (attended by followed by शतभिषा नक्त्र)- शत- hundred, भिषक्- physician, अनुयातः:- followed by- क. भू. धा. वि. of अनु+या- (या- याति २ ग. प. प. to go)- शतम् भिषकः समाहारः- शतभिषक् - द्विगुसमास & शतभिषक; अनुयातः- शतभिषगनुयातः - ष. तत्पुरुष स., नायकः - leader, chief, अवतंसः- ring-shaped ornament, राजयक्षमा (राजयक्ष्मन्)- decaying of the moon, pulmonary consumption- राजन्-king, यक्ष्मन्- pulmonary disease, tuberculosis- राजः यक्षमा- ष. तत्पुरुष स., हतविधिपरिपाकः- one whose stricken by bad destiny- हत- stricken, destroyed- क. भू. धा. वि. of हन्- हन्ति २ ग. प. प. to strike, kill, विधि- पु. लिं.- fate, destiny, परिपाकः- result, consequence, लङ्घनीयः (लङ्घितव्य & लङ्घ्य)- to be crossed, transgressed- कर्मणि वि. धा. वि. of लङ्घ- लङ्घति-ते १ ग. उ. प. प. to leap, transgress -all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अमृतनिधानम्- reservoir of nectar- अमृत- nectar, ambrosia, drink of immortality, निधानम्- reservoir, treasure- अमृतस्य निधानम्- ष. तत्पुरुष स.- न. लिं. प्र. वि. ए. व., ओषधीनाम्- पुस्त्री. लिं. ष. वि. ब. व. of ओषधिः- धी- herb, medicinal plant, शम्भुमूर्धः -पु. लिं. ष. वि. ए. व. of शम्भुमूर्धन्- Shiva's head- शम्भु- Shiva, मूर्धन्- head, forehead- शम्भोः मूर्धा- ष. तत्पुरुष स., एनम् & शशाङ्कम्- both in पु. लिं. द्व. वि. ए. व. of एतद्- this & शशाङ्क- moon- शशः- rabbit, अङ्क- lap- शशः यस्य अङ्के अस्ति सः- बहुव्रीही स., केन- by whom- -पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of किम्-who, विरहयति- प्रयोजक वर्त. तृ. पु. ए. व. of वि+ रह्- to get rid of, to overcome- (रह- रहति १ ग. प. प. to quit, leave), वा- or न- no, not, च- and, अपि-also, even- all अव्यय

प्राप्नोति वै वित्तमसद्वलेन नित्योत्थानात्प्रज्ञया पौरुषेण।

न त्वेव सम्यग्लभते प्रशंसां न वृत्तमाप्नोति महाकुलानाम् ॥२०५॥ - महाभा. विदुरनीति ३६.२१

(यः) नित्योत्थानात् असद्वलेन प्रज्ञया (वा असद्वलेन) पौरुषेण वित्तम् प्राप्नोति, (किन्तु सः एतेन धनेन) सम्यग् प्रशंसाम् वै न तु एव लभते (तथा) महाकुलानाम् वृत्तम् (अपि) न आप्नोति॥

A person who earns wealth from constant efforts but by improper intelligence or (improper) force certainly does not become praiseworthy nor does he get respect given to the great people.

असद्वलेन & पौरुषेण- न. लि. तृ. वि. ए. व. of असद्वल- unfair means- सत्-good, noble- न सत्-
असत्- bad, wicked- नञ् तत्पुरुष स., बलम्- force, strength, power- असत् बलम्- असद्वल-
विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स. & पौरुष- human effort, valour, नित्योत्थानात्- न. लि. पं. वि. ए. व.
of नित्योत्थान- continuous efforts- नित्य- adjctv- continuous, regular, उत्थान- effort,
exertion- नित्यम् उत्थानम्- नित्योत्थानम्- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स., प्रज्ञया- स्त्री. लि. तृ. वि. ए.
व. of प्रज्ञा- intelligence, wisdom, knowledge, वित्तम् & वृत्तम्- both in न. लि. द्वि. वि. ए. व. of
वित्त- wealth, possession- क. भू. धा. वि. of विद्- विन्दति- ६ ग. प. प. to acquire, gain & वृत्त-
qualification, behaviour- क. भू. धा. वि. of वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to be, behave, प्राप्नोति,
आप्नोति & लभते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of प्र+ आप्- to get, आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to obtain, get
& लभ्- १ ग. आ. प. to get, प्रशंसाम्- स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of प्रशंसा- praise, compliment,
respect, महाकुलानाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of महाकुल- noble descent, great family, सम्यग्-
suitably, rightfully, well, properly, न- no, not, तु- but, on the contrary, एव- just, only,
alone, वै- particle of affirmation- surely, certainly, indeed-all अव्ययs

सर्वे कीटपतङ्गं पक्षिकमठव्याघ्रादयः प्राणिनः

कामस्यैव वशे भवन्ति सुखिनः सन्तानसंवृद्धये।

मत्तो गायति कोकिलः किल शिखी नृत्यपूर्वैः क्रमैः

सर्वं तोषयितुं प्रियां यदि नरोऽप्येवं न वै विस्मयः ॥२०६॥

कीट-पतङ्गं-पक्षि-कमठ-व्याघ्रादयः सर्वे प्राणिनः सन्तान-संवृद्धये कामस्य एव वशे सुखिनः भवन्ति।
कोकिलः मत्तः गायति। शिखी किल अपूर्वैः क्रमैः नृत्यति। यदि सर्वम् (इदम्) प्रियाम् तोषयितुम्
एवम्, नरः अपि न वै विस्मयः (कारकः अस्ति) ॥

All the living beings like insects, moths, birds, turtles, tigers etc. find pleasure in making love for propagation of their progeny. Indeed, a cuckoo sings madly and a peacock dances with extraordinary zeal! If all this is to please the beloved partner, a man also (doing the same) is surely not a surprise!

कीटपतङ्गं पक्षिकमठव्याघ्रादयः; सर्वे, प्राणिनः & सुखिनः all- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of
 कीटपतङ्गं पक्षिकमठव्याघ्रादि- insects, flies, birds, tortoises, tigers etc- कीट- insect, पतङ्ग-
 moth, fly, पक्षिन्- bird, कमठ- tortoise, व्याघ्र- tiger- कीटः च पतङ्गः च पक्षी च कमठः च व्याघ्रः
 च- कीटपतङ्गं पक्षिकमठव्याघ्र- द्वंद्व स.- आदि- adjctv- at the end of the composition implies:
 'beginning with', 'etc", सर्वे- all, entire, प्राणिन्- living being, animal & सुखिन्- one who is
 happy, joyful, सन्तानसंवृद्धये- स्त्री. लिं. च. ए. व. of सन्तानसंवृद्धि- propagation of progeny-
 सन्तान- progeny, offspring, संवृद्धि- propagation, growth- संवृद्ध- क. भू. धा. वि. of सं+ वृध्-
 to propagate, grow (वृध्- वर्धते १ ग. आ. प. to grow, increase)- सन्तानस्य संवृद्धिः -
 सन्तानसंवृद्धि- ष. तत्पुरुष स., कामस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of काम- love, desire, lust, वशे- स.
 वि. ए. व. of वश- adjctv- under influence, control, भवन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of भू- भवति १ ग.
 प. प. to exist, to be, कोकिलः- cuckoo, विस्मयः- surprise, wonder, मतः- mad, in rut,
 intoxicated- क. भू. धा. वि. of मद्- माद्यति ४ ग. प. प. to be mad, drunk, शिखी- (शिखिन्)-
 peacock & नरः man, human- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., गायति & नृत्यति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of
 गै- १ ग. प. प. to sing & नृत्- ४ ग. प. प. to dance, अपूर्वैः & क्रमैः -तृ. वि. ब. व. of अपूर्व-
 extraordinary, grand- पूर्वैः- former, earlier- न पूर्वैः अपूर्वैः नञ्ज तत्पुरुष स. & क्रम-
 performance, fashion, course, सर्वम्- all, entire- न. लिं. प्र. वि. ए. व., प्रियाम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि.
 ए. व. of प्रिया- beloved, तोषयितुम्- to please- प्रयोजक हेत्वार्थ तुमन्त धा. सा. अव्यय of तुष्-
 तोषयति-ते- (तुष्- तुष्पति ४ ग. प. प. to be pleased), किल- indeed, certainly, एवम्- thus, in
 this manner, यदि- if, in case, एव- just, alone, अपि- also, even, न- no, not, वै- particle of
 affirmation- surely, indeed-all अव्यय

सर्वैषधीनाममृता प्रधाना, सर्वेषु सौख्येष्वशनं प्रधानम्।
सर्वेन्द्रियाणां नयनं प्रधानं, सर्वेषु गात्रेषु शिरः प्रधानम् ॥२०७॥- चाणक्य नीतिर्दर्पण

अमृता सर्वैषधीनाम् प्रधाना (भवति)। अशनम् सर्वेषु सौख्येषु प्रधानम् (भवति)। नयनम्
 सर्वेन्द्रियाणाम् प्रधानम् (भवति)। सर्वेषु गात्रेषु शिरः प्रधानम् (भवति)॥

Practicing spirituality is the best medicine among all. Eating is the foremost among the sensual pleasures! Among the sense organs, an eye is most useful. Moreover, the head is the most important among the body organs,

अमृता- spirituous liquor - स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., प्रधाना- स्त्री. लिं. & प्रधानम् - न. लिं. - प्र. वि.
 ए. व. of प्रधान- adjctv- principal, chief, main, the best, अशनम्, नयनम् & शिरः- न. लिं. प्र.
 वि. ए. व. of अशन- food, eating, नयन- eye, sight & शिरस्- head, सर्वेषु, सौख्येषु & गात्रेषु- न.
 लिं. स. वि. ब. व. of सर्व- all, entire, whole, सौख्य- satisfaction, pleasure, enjoyment & गात्र-
 limb, part of the body, सर्वेन्द्रियाणाम् & सर्वैषधीनाम्- ष. वि. ब. व. of सर्वेन्द्रियम्- न. लिं.- all

organ- इन्द्रियम्- organ, सर्वम् इन्द्रियम्- कर्मधारय स. & सर्वैषधि:- पु. लिं or सर्वैषधी- स्त्री. लिं.- all medicine- ओषधि: /ओषधी- medicine- सर्वः ओषधि: or सर्वा ओषधी- कर्मधारय स.

**यथैव पुष्पं प्रथमे विकासे, समेत्य पातुं मधुपाः पतन्ति।
एवं मनुष्यस्य विपत्तिकाले, छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥२०८॥**-मृच्छकटिकम्, नवम् अंक, २६

यथा एव प्रथमे विकासे पुष्पम् पातुम् मधुपाः समेत्य पतन्ति, (तथा) एवम् मनुष्यस्य विपत्तिकाले छिद्रेषु अनर्थाः बहुलीभवन्ति ॥

All the bees storm a flower just at the first sign of its blossom. In the same way, during a person's difficult time, even a minor mistake results in series of disasters.

प्रथमे, विकासे & विपत्तिकाले- स. वि. ए. व. of प्रथम- adjctv- first, earliest, initial, विकास- blowing, expanding- (वि+काश्- काश्यते ४ ग. आ. प. t blow, expand) & विपत्तिकाल- time of misfortune, difficulty- विपत्ति- स्त्री. लिं.- calamity, misfortune, difficulty & काल- time, period- विपत्त्याः कालः- विपत्तिकालः प. तत्पुरुष स., पुष्पम्- flower- न. लिं. द्वि. वि. ए. व., पातुम्- to get, govern, protect- हेत्वार्थ तुमन्त धा. सा. अव्यय of पा-पाति २ ग. प. प. to protect, govern, मधुपाः & अनर्थाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of मधुप- a bee- मधु- न. लिं.- honey- मधु पिबति इति- मधुपः- उपपद तत्पुरुष स. & अनर्थ- disaster, misfortune- अर्थ- object, purpose, wealth, अन् अर्थ- नज् तत्पुरुष स., समेत्य- collecting together, all together- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of सं+इ- to come together- (इ- एति २ ग. प. प. to go), पतन्ति & बहुलीभवन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of पत्-पतति- १ ग. प. प. to fall, to come down, come to pass, occur & बहुलीभू- च्चि धातु -to multiply, get multifold- (भू-भवति १ ग. प. प. to be, to exist), मनुष्यस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of मनुष्य- man, human, छिद्रेषु- स. वि. ब. व. of छिद्र- adjctv- hole, slit, opening यथा- in which manner or way, एव- just so, only, एवम्- that way, similar to -all अव्ययः

**एको धर्मः परं श्रेयः क्षमैका शान्तिरुत्तमा।
विद्यैका परमा दृष्टिरहिंसैका सुखावहा ॥२०९॥** - महाभा- विदुरनीति

धर्मः एकः परम् श्रेयः (भवति) । क्षमा एका उत्तमा शान्तिः (अस्ति) । विद्या एका परमा दृष्टिः (अस्ति) । (तथा) अहिंसा एका सुखावहा (अस्ति) ॥

Following Dharma alone is the best code of conduct. Forbearance is the best way to achieve peace. Knowledge (education) alone is the best vision. Practicing nonviolence alone brings happiness.

धर्मः- prescribed course of conduct, religion, righteousness, एकः- one, single, alone, श्रेयः (श्रेयस)- Best, Superior, righteous deeds, auspicious, virtue- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., क्षमा- forbearance, forgiveness, एका- one, single, alone, उत्तमा- the best, शान्तिः- tranquility, calmness, pacification, repose, विद्या- knowledge, education, परमा- ultimate, supreme, highest, दृष्टिः- vision, wisdom. अहिंसा- nonviolence- हिंसा- violence, cruelty- न हिंसा- अहिंसा -नज् तत्पुरुष स., सुखावहा- bringing happiness, pleasant- सुखम्- happiness- सुखं वाहयति इति- सुखावहा - उपपद तत्पुरुष स., all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., परम्- ultimate, supreme, highest- अव्यय

**व्याघ्रीव तिष्ठति जरा परितर्जयन्ती
रोगाश्च शत्रव इव प्रहरन्ति देहम् ।**

आयुः परिस्त्रवति भिन्नघटादिवाम्भः

लोकस्तथाप्यहितमाचरतीति चित्रम् ॥२१०॥ -भर्तृहरी वैराग्यशतकम् ३८

जरा, परितर्जयन्ती व्याघ्री इव तिष्ठति। रोगाः च शत्रवः इव देहम् प्रहरन्ति। आयुः, भिन्नघटात् अम्भः इव परिस्त्रवति । तथापि, लोकः अहितम् आचरति । इति चित्रम् (वर्तते) ॥

Old age is threatening like a wild tigress. Diseases are striking relentlessly like enemies and age is ticking away fast as the water stored in a cracked pot. Even then, people continue to do bad things (do not mend their ways). This is surprising.

व्याघ्री- tigress, जरा- old age & परिजयन्ती- winning, conquering- (परितर्जयन्- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of परितर्ज्- to very much threaten, menace- तर्ज्- तर्जति- १ ग. प. प. & १० ग. उ. प. तर्जयति- ते to threaten, menace)- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., तिष्ठति, परिस्त्रवति & आचरति- all in वर्त. तृ. पु. ए. व. of स्था- to stand, stay १ ग. प. प., परि+ सु- to flow out rapidly- (सु- स्वति १ ग. प. प. to flow, pour out) & आ+ चर्- to perform, observe, do -(चर्- चरति- १ ग. प. प. to move, walk), रोगाः & शत्रवः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of रोग- disease, sickness & शत्रु- enemy, adversary, देहम् & अहितम्- पु/न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of देह- body & अहित- bad, harmful- हित- good, pleasing, gratifying- न हित- अहित- नज् तत्पुरुष स.- (हित- क. भू. धा वि. of हि-हिनोति ५ ग. प. प. to gratify, please), प्रहरन्ति- in वर्त. तृ. पु. ब. व. of प्र+ हृ- to strike badly, to attack forcefully- (हृ- हरति- १ ग. प. प. to take way, rob), आयुः, चित्रम् & अम्भः- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of आयुस्- life, age, चित्रम्- wonder, surprising & अम्भस्- water, भिन्नघटात्- न. लिं. पं. वि. ए. व. of भिन्नघटम्- cracked pot, broken vessel- भिन्न- cracked, broken- क. भू. धा. वि. of भिद्- भिनति- भित्ते ७ ग. उ. प. to break, cleave, split, घटम्-pot- भिन्नम् घटम्- भिन्नघटम्- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स., लोकः- people, world- पु. लिं. प. वि. ए. व., च- and, इव- like, similar to, तथापि (तथा +अपि)- even then, then also, इति-thus, namely, so- all अव्यय

**दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्वं क्षमान्वितं शौर्यम् ।
वित्तं दानसमेतं दुर्लभमेतच्चतुष्टयम् ॥२११॥**

प्रियवाक्सहितम् दानम्, अगर्वम् ज्ञानम्, क्षमान्वितम् शौर्यम्, दानसमेतम् वित्तम् एतद् चतुष्टयम् दुर्लभम् (भवति) ॥

Charity accompanied by pleasant words, knowledge without arrogance, bravery with compassion and wealth accompanied by generosity; this foursome is rare to find.

दानम्-charity, giving, प्रियवाक्सहितम्- accompanied by pleasant words- प्रिय- pleasant, वाक्- (वाच्)- स्त्री. लिं.-words, सहित- adjctv- accompanied or together with- प्रिया वाक्- प्रियवाक्- कर्मधारय स.& प्रियवाचा सहितम्- प्रियवाक्सहितम्- तृ. तत्पुरुष स, ज्ञानम्- knowledge, intelligence, expertise, अगर्वम्- without arrogance- गर्व- arrogance, pride- न गर्व- अगर्व- नब् तत्पुरुष स., क्षमान्वितम्- with compassion, forbearance, forgiveness- क्षमा- स्त्री. लिं.- Compassion, forbearance, अन्वित- accompanied or together with- क. भू. धा. वि. of अनु+इ- (इ- एति २ ग. प. प. to go), क्षमया अन्वितम्- क्षमान्वितम्- तृ. तत्पुरुष स., शौर्यम्- valour, bravery, वित्तम्- wealth, money, दानसमेतम्- accompanied by charity- दान- charity, समेत- accompanied by, together with- क. भू. धा. वि. of समा+इ- २ ग. प. प.- दानेन समेतम्- तृ. तत्पुरुष स. एतद्- this & चतुष्टयम्- adjv- foursome, collection of four दुर्लभम् - difficult to get- दुःखेन लभते इति- दुर्लभ- उपपद तत्पुरुष स.- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व.

**मर्माण्यस्थीनि हृदयं तथासून्, रूक्षा वाचो निर्दहन्तीह पुंसाम् ।
तस्माद् वाचमुषतीमुग्ररूपां, धर्मरामो नित्यशो वर्जयीत ॥२१२॥** - महाभा विदुरनीति ३६-७

इह रूक्षा वाचः पुंसाम् मर्माणि, अस्थीनि, हृदयम् तथा असून् निर्दहन्ति। तस्मात् उषतीम् उग्ररूपाम् वाचम् धर्मरामः नित्यशः वर्जयीत ॥

Harsh words (spoken to others) torment all vital organs, bones, heart as well as very life of the people in this world. Therefore, a person who follows Dharma should always avoid speaking burning and violent words.

रूक्षा & वाचः- स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व. of रूक्ष- adjctv- harsh, rough & वाच- talk, word, speech, पुंसाम्- पु. लि. ष. वि. ब. व. of पुंस- human, man, male, मर्माणि & अस्थीनि- न. लि. द्वि. वि. ए. व. of मर्मन्- a vital part of the body, any vulnerable part & अस्थि- bone, हृदयम्- न. लि. द्वि. वि. ए. व. of हृदय- heart, असून्- पु. लि. द्वि. वि. ब. व. of असू- vital breath of life, life, निर्दहन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of निस्+दह्- torment, burn completely- (दह- दहति १ ग. प. प. to burn; उषतीम्, उग्ररूपाम् & वाचम्- स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of उषती- chastising, burning-

(उष्ट्- वर्त्. का. वा. धा. सा. वि. उष्- ओषति १ ग. प. प. to burn chastise), उग्ररूपा- of violent or frightful nature- उग्र- violent, frightful- रूप- form, figure, appearance- उग्रम् रूपम्- उग्ररूपम्- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स. & वाच्- word, speech, धर्मारामः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of धर्म- prescribed course of conduct, religion आराम- delight, pleasure- यस्य आरामः धर्म अस्ति सः- धर्मारामः, वर्जयीत- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of वृज्- वर्जयते-१० ग. आ. प. to shun avoid, abstain from- (वृज्- वर्जति १ ग. प. प. & १० ग. उ. प.), इह- here, in this world, place, तथा- and, also, नित्यशः (नित्यशस्)- constantly, always तस्मात् - therefore , -all अव्यय

**विद्वत्त्वं दक्षता शीलं सङ्कान्तिरनुशीलनम्।
शिक्षकस्य गुणः सप्त सचेतस्त्वं प्रसन्नता ॥२१३॥**

विद्वत्त्वम्, दक्षता, शीलम्, सङ्कान्तिः, अनुशीलनम्, सचेतस्त्वम् (तथा) प्रसन्नता (एते) शिक्षकस्य सप्त गुणः (सन्ति) ॥

Scholarship, competence, character, dedication, pursuit of knowledge, self-integrity and pleasing nature, are seven essential qualities of a teacher.

विद्वत्त्वम्- knowledge, scholarship- विद्वस्- wise, learned, scholar- (विद्वान्-पु. लिं., विदुषी- स्त्री. लि. & विद्वत्-न. लिं.)- त्व- suffix implies possession, quality, अनुशीलनम्- constant pursuit, study, सचेतस्त्वम्- Consciousness, Self integrity - चेतस्- न. लि.- consciousness, thinking- सह चेतसः- सचेतस्- सहबहुत्रीही स.- with Consciousness , शीलम्- character, behaviour- all in न. लि. प्र. वि. ए. व., दक्षता- competence, expertise, attentiveness- दक्ष- competent, expert, attentive, ता- suffix implies quality, nature, कान्तिः- Loveliness, beauty, wish, desire सङ्कान्तिः- with dedication & प्रसन्नता- pleasing nature- प्रसन्न- delighted, pure, transparent- क. भू. धा. वि. of प्र+ सद्- to be pleased, pure, brighten up- (सद्- सीदति- १ ग. प. प. to lie down, perish, dwell), all in स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व., शिक्षकस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of शिक्षक- teacher, instructor (also means 'learner'- शिक्ष- १ ग. आ. प. to learn, study), सप्त & गुणः - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सप्तन्- seven & गुण- quality, virtue

**अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानाङ्गनशलाकया।
चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥२१४॥**

येन, ज्ञानाङ्गन-शलाकया, (मम) अज्ञान-तिमिरान्धस्य चक्षुः उन्मीलितम्, तस्मै श्रीगुरवे नमः (अस्तु) ॥

Salutations to that honorable teacher, who has opened (my) eyes, blinded by the darkness of ignorance, by applying an eye cleansing stick of knowledge.

येन- by whom- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of यद्- who, ज्ञानञ्जनशलाकया- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of ज्ञानञ्जनशलाका- collyrium (eye cleanser) stick in a form of knowledge- ज्ञान- न. लिं.- knowledge, learning, understanding, अञ्जन- न. लिं.- collyrium- (काजल- in Hindi), शलाका- स्त्री. लिं.- stick -ज्ञानम् इव अञ्जनम्- ज्ञानञ्जनम्- उपमानपूर्वपद कर्मधारय स.- ज्ञानञ्जनस्य शलाका- ज्ञानञ्जनशलाका- ष. तत्पुरुष स., अज्ञानतिमिरान्धस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of अज्ञानतिमिरान्ध- blind with darkness of ignorance- न. ज्ञानम्- अज्ञानम्- ignorance, lack of knowledge or understanding- नञ्च तत्पुरुष स., तिमिर- न. लिं.- darkness, blindness, अन्ध- blind, devoid of sight, अज्ञानम् इव तिमिरम्- अज्ञानतिमिरम्- उपमानपूर्वपद कर्मधारय स.- अज्ञानतिमिरेण अन्धः- अज्ञानतिमिरान्धः- तृ. तत्पुरुष स., चक्षुः (चक्षुस)- न. लिं.- eye, sight & उन्मीलितम्- opened, unfolded- उन्मीलित- क. भू. धा. वि. of उद्+ मील्- to open, unfold - (मील्- मीलिति १ ग. प. प. to close, to wink), तस्मै & श्रीगुरवे- पु. लिं. च. वि. ए. व. of तद्- & श्रीगुरु- great or noble teacher- श्री- An honorific preface गुरु- teacher, elder, father- नमः- (नमस)- अव्यय- salutation, a bow,

गुरुरात्मवतां शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम् ।

इह प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यमः ॥२१५॥ -महाभा. विदुरनीति, स्कन्दपुराण

गुरुः आत्मवताम् शास्ता (भवति), राजा दुरात्मनाम् शास्ता (भवति) (तथा) वैवस्वतः यमः इह प्रच्छन्नपापानाम् शास्ता (भवति) ॥

The teacher is the instructor to the wise. A King disciplines the evildoers. Yama, the son of Sun God, punishes those, whose evil deeds may be unknown to the world here.

गुरुः- teacher, elder, father, राजा- (राजन)- king, ruler, वैवस्वतः- son of Sun (विवस्वत्)- God, यमः- God of Death & शास्ता- (शास्त्र)- teacher, ruler, instructor, - all in- पु. लि. प्र. वि. ए. व., आत्मवताम्, दुरात्मनाम् & प्रच्छन्नपापानाम्- पु. लि. ष. वि. ब. व. of आत्मवत्- self- possessed, prudent, wise, one who has control over his senses, आत्मन्- पु. लि.- self, soul, one self, वत्- adjctv- suffix implies possession, control, दुरात्मन् (दुर्+ आत्मन्)- wicked or bad person- दुर्- अव्यय- bad, wicked, deplorable- दुष्टः आत्मा यस्य सः- दुरात्मन्- बहुत्रीही स. & प्रच्छन्नपाप- one whose evil deeds are not known- प्रच्छन्न- hidden, concealed well, unknown- क. भू. धा. वि. of प्र+ छद्- to hide fully, conceal well -(छद्- छदति- ते & छादयति- ते- to conceal, hide), पाप- sin, wicked act- प्रच्छन्नम् पापम् यस्य सः- प्रच्छन्नपापः- बहुत्रीही स., इह- here, in this world- अव्यय